

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Psichologijos institutas

Gabrielė Kosovskytė

Klinikinės psichologijos studijų programa
Magistro darbas

**Paauglių emocijų supratimo,
probleminio elgesio ir asmenybės
funkcionavimo sąsajos**

Darbo vadovė: doc. dr. Danguolė Čekuolienė

Vilnius, 2024

TURINYS

SANTRAUKA	4
SUMMARY	5
SVARBIAUSIOS SĄVOKOS	6
PRATARMĖ	7
1. ĮVADAS	8
1.1 Emocijų supratimas paauglystėje	8
1.2 Paauglių probleminis elgesys	10
1.3 Paauglių asmenybės funkcionavimas	13
1.4 Sąsajos tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio	15
1.5 Sąsajos tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo	17
1.6 Sąsajos tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo	18
1.7 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo ryšiai	19
1.8 Darbo problema, tikslas ir uždaviniai	20
2. TYRIMO METODIKA	22
2.1 Tyrimo dalyviai	22
2.2 Tyrimo instrumentai	22
2.3 Tyrimo eiga	25
2.4 Duomenų analizė	25
3. REZULTATAI	27
3.1 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo raiška	27
3.2 Ryšys tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo	31
3.3 Ryšys tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo	33
3.4 Mediaciniai ryšiai tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo	34
4. REZULTATŲ APTARIMAS	39
4.1 Paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio sąsajos	39
4.2 Paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo sąsajos	41
4.3 Paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo sąsajos	42
4.4 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo ryšiai	43
4.5 Tyrimo ribotumai ir privalumai	45
4.6 Praktinės rekomendacijos	46

IŠVADOS.....	49
LITERATŪRA.....	50
PRIEDAI	59
1 priedas. Tiriamojo asmens tėvų (globėjų) informavimo ir susitikimo forma	59
2 priedas. Emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo įverčių pagrindinės charakteristikos.....	60
3 priedas. Pirsono koreliacijos koeficiento ryšio stiprumo matai.....	61

SANTRAUKA

Kosovskytė, G. (2024). Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo sąsajos. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 61 p.

Paauglių emocijų supratimas, elgesio problemos ir asmenybės funkcionavimas yra šiuo gyvenimo laikotarpiu svarbūs psichologiniai konstruktai, kurių sunkumai gali sukelti neigiamų pasekmių tolimesnei asmens raidai. Tuo tarpu, tyrimų nagrinėjančių sąsajas tarp šių konstrukto nėra daug. Šio tyrimo tikslas buvo ištirti sąsajas tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Tyrimo imtį sudarė 289 13–16 metų paaugliai (52 proc. merginų; $M(SD)_{amžiaus} 14,48 (0,62)$), besimokantys Vilniaus apskrityje. Tyrime naudoti šie instrumentai: Emocijų reguliacijos indeksas vaikams ir paaugliams (MacDermott et al., 2010); Galių ir sunkumų klausimynas (Goodman, 1997); Asmenybės funkcionavimo klausimynas – Atrankos versija (Goth et al., 2018). Rezultatai parodė, jog prastesnis emocijų supratimas susijęs su labiau išreikštu probleminiu elgesiu bei didesniu asmenybės funkcionavimo sutrikdymo lygiu. Taip pat didesnis probleminio elgesio išreikštumas yra susijęs su didesniu asmenybės funkcionavimo sutrikdymo lygiu. Be to, probleminis elgesys iš dalies medijuoja ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Ryšys tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio pilnai medijuojamas asmenybės funkcionavimo.

Raktiniai žodžiai: paauglystė, emocijų supratimas, probleminis elgesys, asmenybės funkcionavimas

SUMMARY

Kosovskytė, G. (2024). Relationships between adolescents' understanding of emotions, problematic behavior and personality functioning. Master's thesis. Vilnius: Vilnius University, 61 p.

Adolescents' understanding of emotions, problematic behavior and personality functioning are important constructs during this period of life. Difficulties in these areas may cause negative consequences in further development. Meanwhile, studies examining the associations between these constructs are rather sparse. The aim of this study was to assess the relationships between adolescents' understanding of emotions, problematic behavior and personality functioning. The sample consisted of 289 adolescents, aged 13 – 16 years (52 pct. girls; $M(SD)_{age}$ 14,48 (0,62)), who study in Vilnius county. This study used: The Emotion Regulation Index for Children and Adolescents (ERICA) (MacDermott et al., 2010); Strengths and difficulties questionnaire (SDQ) (Goodman, 1997); Levels of Personality Functioning Questionnaire – Screener version (LoPF–Q 12–18) (Goth et al., 2018). The results showed that poorer understanding of emotions is associated with more expressed problematic behavior and higher level of personality dysfunction. Furthermore, more expressed problematic behavior is associated with higher level of personality dysfunction. Moreover, problematic behavior partly mediates relationship between adolescents' understanding of emotions and personality functioning. Relationship between understanding of emotions and problematic behavior is fully mediated by personality functioning.

Keywords: adolescence, understanding of emotions, problematic behavior, personality functioning

SVARBIAUSIOS SĄVOKOS

Paauglystė (angl. *adolescence*) – laikotarpis nuo 10 iki 19 metų, kurio metu asmuo išgyvena reikšmingus fizinius, psichologinius ir emocinius pokyčius (World health organisation, 2010).

Emocijų supratimas (angl. *understanding of emotions*) – gebėjimas konceptualizuoti ir apibūdinti savo ir kitų emocijas (Lane & Smith, 2021).

Probleminis elgesys (angl. *problem behavior*) – sąvoka apibūdinanti tokį elgesį, kuris yra neįprastas ir nukrypsta nuo bendrųjų socialinių normų ir etikos, tai apima elgesį, kuris kenkia ne tik pačiam asmeniui, bet ir aplinkiniams (Cho & Lee, 2017).

Asmenybės funkcionavimas (angl. *personality functioning*) – savasties ir tarpasmeninių procesų funkcionavimas kontinuume nuo normos (adaptyvaus funkcionavimo) iki sutrikimo (sutrikusio funkcionavimo) (Barkauskienė ir kt., 2021).

PRATARMĖ

Paauglystė – pereinamasis laikotarpis tarp vaikystės ir suaugusiojo amžiaus, lydimas reikšmingų pokyčių beveik visose gyvenimo srityse, šiame etape kristalizuojasi žmogaus pažinimas, emocijos, elgesys ir asmenybės funkcionavimo lygis (Bailen et al., 2019; Das & Mukherjee, 2020). Be to, šiuo metu nuokrypis nuo normalios raidos gali vesti link psichopatologijos (Das & Mukherjee, 2020). Tuo tarpu, emocinės ir elgesio problemos yra viena iš pagrindinių psichikos sveikatos problemų, su kuriomis susiduria paaugliai (Harikrishnan & Sailo, 2021).

Emocijų supratimas – tai gebėjimas konceptualizuoti ir apibūdinti savo ir kitų emocijas (Lane & Smith, 2021). Gebėjimas atpažinti ir įvardinti savo emocijas yra susijęs su efektyviu emocijų reguliavimu, taigi emocinis sąmoningumas yra svarbus psichinei sveikatai (Weissman et al., 2020). Tuo tarpu, prastas emocijų supratimas paauglystėje yra susijęs su neigiamomis psichologinėmis pasekmėmis, įskaitant depresiją, nerimą, polinkį į savižudybę (Bailen et al., 2019) bei padidėjusią psichopatologijos išsivystymo riziką (Weissman et al., 2020).

Paauglystės laikotarpiu paaugliai mokosi reguliuoti ne tik savo emocijas, bet ir elgesį, tačiau neretai šiuo laikotarpiu atsiranda elgesio problemų (Lulla et al., 2019). Eksternalizuotas probleminis elgesys paauglystėje yra labai paplitęs, daugiau nei 60 proc. paauglių įsitraukia į kokį nors probleminį elgesį (Van Heel et al., 2019). Pasak Benzi et al. (2022), elgesio problemos paauglystėje yra susijusios su gebėjimo reguliuoti emocijas trūkumu. Elgesio problemos dažnai kelia susirūpinimą tėvams ir mokytojams bei gali būti pirmasis raidos ar medicininės problemos požymis (Lulla et al., 2019). Be to, probleminis paauglių elgesys neigiamai susijęs su jų pasitenkinimu gyvenimu (Zhu & Shek, 2020).

Paauglystė yra kritinis asmenybės raidos ir jos funkcijų sutrikimų laikotarpis, taigi įvertinti netinkamo asmenybės funkcionavimo pobūdį ir laipsnį yra būtina (Benzi et al., 2022). Taip pat jau ankstyvoje paauglystėje gali pradėti formotis asmenybės sutrikimai (Eggermont et al., 2023). Pacientai, kenčiantys nuo asmenybės funkcionavimo sutrikimų, blogiausiu atveju sukeliančių asmenybės sutrikimą, pasižymi prastesniu psichosocialiniu funkcionavimu, kuris apima savireguliacijos ir tarpasmeninių santykių reguliavimo sunkumus (Wagner–Skacel et al., 2022).

Galiausiai, analizuojama tema nėra plačiai išnagrinėta, tyrimų vertinančių sąsajas tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo, mokslinėje literatūroje trūksta. Tuo tarpu, tyrimų nagrinėjančių mediacinius ryšius tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo nebuvo atrasta. Be to, trūksta literatūros analizuojančios nagrinėjamų konstrukčių sąsajas Lietuvos paauglių tarpe.

1. ĮVADAS

1.1 Emocijų supratimas paauglystėje

Mokslinėje literatūroje galima rasti skirtingų emocijų supratimo sąvokų ir apibrėžimų. Pasak Grazzani et al. (2018), emocijų supratimas (angl. *emotion understanding*) gali būti apibrėžiamas kaip supratimas apie emocijų prigimtį, priežastis ir kontrolę/reguliavimą arba kaip būdas, kuriuo atpažįstamos, numatomos ir paaiškinamos savo ir kitų emocijos. Emocijų supratimas (angl. *emotional comprehension*), taip pat gali būti apibrėžiamas kaip gebėjimas suprasti emocijų prigimtį, priežastis ir pasekmes, kurių pagrindinė funkcija yra atpažinti, paaiškinti ir numatyti emocijas, kontroliuoti emocijų raišką ir reguliuoti jų išgyvenimą (Macheta et al., 2023). Viena iš sinonimiškai naudojamų sąvokų yra emocinis sąmoningumas (angl. *emotional awareness*), kuri apibrėžiama, kaip asmens subjektyvus savo emocijų supratimas (Weissman et al., 2020) bei gebėjimas konceptualizuoti ir suprasti savo emocinius atsakus (Smith et al. 2019). Taip pat naudojamas terminas – emocijų aiškumas (angl. *emotional clarity*), kuris apibūdina laipsnį, kiek žmonės gali vienareikšmiškai identifikuoti, įvardinti (angl. *label*) ir apibūdinti savo emocijas (Bailen et al., 2019) bei gebėjimą suprasti savo emocines būsenas (Guerra – Bustamante et al., 2019). Be to, apibūdinti gebėjimą suprasti emocijas veido išraiškose, elgesio užuominose ir socialiniame kontekste naudojamos terminas emocijų žinios (angl. *emotion knowledge*) (Tentacosta & Fine, 2010). Galima matyti, jog visi paminėti terminai yra susiję su asmens gebėjimu suprasti emocijas. Apibendrinus skirtingas anglų kalboje naudojamas sąvokas, emocijų supratimą galima apibūdinti, kaip asmens gebėjimą atpažinti, įvardinti ir paaiškinti savo bei kitų emocijas. Todėl visi minėti terminai, siekiant į šį konstruktą pažvelgti platesnėje perspektyvoje, yra įtraukti į šią literatūros analizę.

Gebėjimą suprasti emocijas, galima matyti kaip emocijų reguliacijos įgūdžių komponentą. Emocijų reguliaciją galima išskirti į tris procesus: 1) identifikavimą, apimantį emocinės reakcijos atpažinimą ir įvardinimą; 2) atranką, apimančią emocijų reguliavimo strategijos parinkimą; 3) įgyvendinimą, apimantį emocijų reguliavimo strategijos įgyvendinimą (Chapman, 2019). Emocijų supratimas yra vienas iš kelių procesų, kurie prisideda prie emocijų reguliavimo sistemos. Kad emocijų reguliavimas būtų sėkmingas, paaugliai turi ne tik išmokti taikyti emocijų reguliavimo strategijas, bet ir suvokti savo emocinę patirtį (Cummings, 2022). Emocijų supratimas vaidina lemiamą vaidmenį reguliuojant emocijas, nes palengvina esminių emocijų keitimo, priėmimo ir toleravimo įgūdžių pritaikymą (Derks ir kt., 2017). Tuo tarpu, emocijų reguliavimo sutrikimas, laikomas daugialypiu konstruktą, apimančiu keletą sudedamųjų dalių, įskaitant prastą emocijų supratimą (Viana et al., 2019).

Emocijų supratimas gali būti ypač svarbus pereinant į paauglystę, kai dažnai patiriamos neigiamos emocijos, o jų reguliavimo įgūdžiai dar nėra iki galo išvystyti (Sedzik et al., 2017). Problemos suprantant emocijas yra susijusios su kai kuriais psichiatriniais sutrikimais, prastesne fizine sveikata bei depresijos ir nerimo simptomais (Sedzik et al., 2017, Smith et al., 2019). Be to, šiais laikais pripažįstama, kad psychopatologija dažnai yra susijusi su emocijų reguliavimu, tačiau emocijų reguliavimas yra daugialypė konstrukcija, susidedanti iš daugybės skirtingų procesų, todėl labai svarbu suprasti skirtingų šio konstrukto aspektų, tokių kaip emocijų supratimas, vaidmenis (Kranzler et al., 2016).

Remiantis Kranzler et al. (2016), emocijų supratimas vystosi vidurinėje vaikystėje ir paauglystėje. Autorių teigimu, nors ikimokyklinio amžiaus vaikai gali papasakoti apie savo pagrindinius emocinius išgyvenimus, vyresni vaikai išmoksta geriau reflektuoti savo patyrimus ir sugeba įvardinti sudėtingesnes emocijas, o ankstyvoje paauglystėje išugdyti abstraktūs ir metakognityviniai gebėjimai leidžia dar labiau apmąstyti savo emocijas. Kadangi emocijų supratimas apima gebėjimą teisingai identifikuoti ir įvardinti emocijas, jo vystymąsi galimai lemia kognityviniai bei emociniai veiksniai, susiję su gebėjimu tinkamai apdoroti ir galvoti apie emocijų teikiamą informaciją (Haas et al. 2019). Emocinis sąmoningumas gali būti ypač svarbus pereinant į paauglystę, kai dažnai patiriamos neigiamos emocijos, o jų reguliavimo įgūdžiai dar nėra iki galo išvystyti (Sedzik et al., 2017). Dėl nuolatinio socialinių–afektinių ir socialinių–pažintinių įgūdžių tobulėjimo emocinis sąmoningumas didėja ir tampa labiau diferencijuotas. Tolesnėje raidoje paaugliai įgyja gebėjimą vienu metu patirti kelias emocijas ir subtiliai atskirti emocijas savyje ir kituose (Sedzik et al., 2017).

Van Beveren et al. (2019) taip pat teigia, jog emocinis sąmoningumas palaipsniui didėja per visą paauglystės laikotarpį. Tačiau, autorių teigimu, reikia pažymėti, kad tipišką emocinio susijaudinimo ir reaktyvumo padidėjimas nėra automatiškai lydimas emocinio sąmoningumo padidėjimo. Pirma, greitai kintančios emocinės smegenų sistemos turi įsitraukti į abipusę sąveiką su palaipsniui besivystančiomis pažinimo sistemomis. Antra, teorija teigia, kad žmogaus sąmoningas emocijų suvokimas ar patirtis iš dalies yra ankstesnės emocinės kalbos patirties rezultatas. Taigi, emocinis sąmoningumas reikalauja, kad asmuo išsiugdytų emocijų žodyną. Reikšmingi suaugusieji gali išmokyti vaikus ir paauglius atpažinti, įvardinti ir tinkamai iškomunikuoti emocijas, naudodami modeliavimą ir vaidmenų žaidimus, tačiau, jei tokių išgyvenimų paauglys nepatiria, gali būti apribotas jo emocinis žodynas.

Tuo tarpu, pasak Weissman et al. (2020), emocinio sąmoningumo konstrukta galima suprasti per konstruktyvistinį (angl. *constructionist*) emocijų modelį, kuris teigia, kad individai naudoja emocijų

sąvokas, norėdami „sukurti“ konkrečius emocinius išgyvenimus iš pagrindinio afekto atvejo, akimirkos neurofiziologinės būsenos, kuri atsiranda aplinkos kontekste. Taigi, emocinis sąmoningumas reikalauja suvokti savo vidinę kūno būseną – procesą, vadinamą interocepcija – ir konceptualizuoti ją emocijų „etikete“ (kitais tariant, įvardinti), kuri geriausiai susieja dabartinį kontekstą su praeities patirtimi. Šis emocinės patirties konstravimas tada nukreipia reguliavimo atsakus į dabartinį asmens kontekstą. Taigi veiksniai, lemiantys individualius interocepcijos ar emocijų konceptualizavimo skirtumus raidos metu, gali turėti įtakos paauglio emociniam sąmoningumui, emocijų reguliavimui ir galiausiai psichopatologijai.

Paauglystė yra raidos laikotarpis, kuriam būdingas fizinis ir protinis brendimas, tai yra svarbus emocinių įgūdžių ugdymo laikotarpis (Haas et al., 2019). Emocinis sąmoningumas yra vienas iš svarbiausių įgūdžių, reikalingų efektyviam emocijų reguliavimui. Vadinasi, jei tam tikroje situacijoje vyrauja neigiamos emocijos, savo emocinių išgyvenimų suvokimas gali palengvinti sąmoningą adaptyvių emocijų reguliavimo strategijų taikymą, siekiant greitai ir efektyviai sumažinti šių emocijų intensyvumą. Ir atvirkščiai, nesugebėjimas suvokti savo emocijų gali trukdyti panaudoti adaptyvias emocijų reguliavimo strategijas (Van Beveren et al., 2019). Netinkama emocinė raida paauglystėje gali turėti rimtų neigiamų pasekmių, kurios gali sukelti psichopatologiją, rizikingą elgesį ir prastus socialinius santykius (Haas et al., 2019). Kadangi, žemas emocinis sąmoningumas yra susijęs su daugeliu psichopatologijos formų, galima manyti, kad jis gali būti transdiagnostinis veiksnys, susijęs su padidėjusiu pažeidžiamumu psichopatologijai (Weissman et al., 2020).

Apibendrinant, galima matyti, jog emocijų supratimas literatūroje apibrėžiamas skirtingais terminais, tačiau juos siejantys bruožai yra žmogaus gebėjimas atpažinti, įvardinti ir paaiškinti savo bei kitų emocijas. Remiantis moksliniais straipsniais, emocijų supratimas pradeda formuotis vaikystėje ir toliau ugdomas visos paauglystės laikotarpiu. Emocijų supratimas yra itin svarbus įgūdis, reikalingas efektyviai emocijų reguliacijai. Tuo tarpu, šio konstrukto sutrikimai paauglystėje gali lemti neigiamus biologinius, psichologinius bei socialinius padarinius kasdieniame gyvenime bei išlikti suaugus.

1.2 Paauglių probleminis elgesys

Remiantis Amerikos psichologų asociacijos (APA) žodynu (2018), probleminis elgesys – tai bet koks netinkamas, destruktivus ar asocialus elgesys. Sąvoka „probleminis elgesys“ apibūdina tokį elgesį, kuris yra neįprastas ir nukrypsta nuo bendrųjų socialinių normų ir etikos, tai apima elgesį, kuris kenkia ne tik pačiam asmeniui, bet ir aplinkiniams (Cho & Lee, 2017). Mokslinėje literatūroje,

probleminis elgesys taip pat yra įvardinamas kaip asocialus arba delinkventinis elgesys, pastarasis apima netik nusikalstamus veiksmus, kurie laikomi netinkamais bet kokiame amžiuje, bet ir statuso pažeidimus, kurie laikomi nusikalstamais, tik jei juos padaro nepilnametis (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019).

T. Achenbacho koncepcija išskiria aštuonias probleminio elgesio dimensijas: 1. atsiribojimas arba patologinis socialinio kontakto vengimas; 2. somatiniai nusiskundimai, atsirandantys be jokios aiškios priežasties; 3. nerimas ir depresija, kurie gali pasireikšti dėl polinkio į savižudybę arba per didelio jautrumo atstūmimui ir kritikai; 4. socialinės problemos, susijusios su netinkamu veikimu bendraamžių grupėse ir socialinių normų nesilaikymu; 5. mąstymo problemos, kurios gali būti traktuojamos kaip psichikos sutrikimų simptomai; 6. dėmesio problemos; 7. nusikalstamas elgesys, susijęs su teisinių ir socialinių normų pažeidimais (pvz., baustinių veiksmų atlikimas, mokyklos nelankymas); 8. agresyvus elgesys (Babicka–Wirkus et al., 2023).

Kalbant apie probleminį elgesį, taip pat galima išskirti dvi jo dimensijas: pirmoji – „atviras“, agresyvus ir priešiškas asocialus elgesys, kurį geriausiai apibūdina agresyvus elgesys; antroji – „užslėptas“, neagresyvus asocialus elgesys, kurį gali iliustruoti taisyklės laužantis elgesys, mokyklos nelankymas ir pan. (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019). Dažniausiai aptinkamos elgesio problemos paauglių amžiaus grupėje yra nedėmesingumas, medžiagų, sukeliančių priklausomybę vartojimas, pyktis, nepaklusnumas bei vagystės (Harikrishnan & Sailo, 2021).

Nikstat & Riemann (2020) taip pat išskiria dvi plačias kategorijas – internalizuotas ir eksternalizuotas elgesio problemas: pirmosios yra orientuotos į save, o antrosios pasireiškia sąveikaujant su socialine aplinka. Internalizuotoms problemoms būdingi nerimo ir depresijos simptomai, socialinis atsiribojimas ir somatiniai nusiskundimai, eksternalizuotos problemos apibrėžiamos kaip agresyvus, opozicinis ir delinkventinis elgesys (Gobel et al., 2016). Raidos metu atsiranda lyčių skirtumų, susijusių su emocinių problemų ir elgesio problemų paplitimu: nors internalizuoti simptomai berniukams dažniau pasireiškia vaikystėje, tarp mergaičių ir jaunų moterų internalizuotų simptomų padažnėjimas fiksuojamas paauglystėje ir ankstyvoje suaugystėje, taip pat jų tarpe yra didesnis ilgalaikis problemų stabilumas (Gobel et al., 2016). Eksternalizuoti simptomai paprastai yra labiau paplitę tarp berniukų, jie pasireiškia anksčiau vaikystėje, o jų išlikimo dažnis yra didesnis esant nepalankesnei raidai (Gobel et al., 2016). Dažnai paaugliai demonstruoja ir eksternalizuotą, ir internalizuotą elgesį, pavyzdžiui, gali gadinti turtą (eksternalizuotas elgesys) mokykloje, taip pat vartoti narkotikus ar alkoholį (internalizuotas elgesys) (Babicka–Wirkus et al., 2023).

Tradiciškai buvo manoma, kad kai maži vaikai įgyja daugiau kognityvinių, kalbinių ir reguliacinių įgūdžių, jie geriau susidoroja su raidos iššūkiais ir peržengia įvairaus pobūdžio probleminę elgesį (Calkins & Keane, 2009). Ir iš tiesų, daugelis tyrimų parodė, normatyvinį eksternalaus spektro elgesio problemų raidos kelią, kuris pasiekia aukščiausią tašką trečiaisiais metais ir ryškiai mažėja su amžiumi. Tačiau, daugybė tyrimų taip pat parodė, kad ankstyvas agresyvus ir opozicinis elgesys yra rizikos veiksniai, galintys sukelti vėlesnes, rimtesnes problemas, tokias kaip elgesio sutrikimas, dėmesio trūkumo/hiperaktyvumo sutrikimas ir nepilnamečių nusikalstamumas (Calkin & Keane, 2009).

Darvishi et al. (2022), aiškina probleminio elgesio atsiradimą remiantis Probleminio elgesio teorija (angl. *Problem behavior theory, PBT*). Pagal šią teoriją, probleminis elgesys atsiranda dėl sąveikos tarp rizikos veiksnių (pvz., galimybė būti gaujos nariu), individualaus pažeidžiamumo (pvz., stresas, depresija, žemas savęs vertinimas) ir apsauginių veiksnių (pvz., draugų, mokytojų ir kaimynų parama). Nors rizikos veiksniai padidina įsitraukimo į rizikingą elgesį tikimybę, apsauginiai veiksniai (pvz., palanki socialinė aplinka) sumažina galimybę įsitraukti į rizikingą elgesį. Vadinasi, tuo pačiu metu esant daugiau rizikos ir mažiau apsauginių veiksnių, padidėja tikimybė, kad paauglys įsitrauks į probleminį elgesį.

Dažnas įsitraukimas į probleminį elgesį gali sukelti tam tikrų sunkumų įvairiose gyvenimo srityse, pavyzdžiui, prastesnę psichosocialinę adaptaciją ar fizinę sveikatą, menkesnius gyvenimo lūkesčius ir sunkų perėjimą į pilnametystę (Darvishi et al., 2022). Probleminis paauglių elgesys taip pat gali sukelti ilgalaikes raidos problemas, kurios tęsiasi iki pilnametystės, nors daugumai jų toks elgesys gali netapti lėtiniu (Darvishi et al., 2022). Elgesio problemos paauglystėje taip pat yra susijusios su nerimu, depresija, rizikingu ir priklausomu elgesiu suaugusiojo amžiuje (Gargano et al., 2018). Stebimas neigiamas ryšys ir tarp paauglių elgesio problemų bei pasitenkinimo gyvenimu, kitaip tariant, didesnės elgesio problemos lemia mažesnę pasitenkinimą gyvenimu (Zhu & Shek, 2020). Įsitraukimas į vieno tipo probleminį elgesį paprastai koreliuoja su kitu probleminiu elgesiu, delinkventinis elgesys yra stipriai susijęs su mokyklos nelankymu, nepaisymu, probleminiu seksualiniu elgesiu, paauglių nėštumu, netinkamu elgesiu mokykloje, akademinėmis nesėkmėmis ir smurtu (Hasan & Husain, 2016). Ilgalaiškės pasekmės yra socialinės, mokyklos ir vėliau profesinės aplinkos problemos (Gobel et al., 2016).

Paauglystė plačiai pripažįstama kaip kritinis laikotarpis probleminio elgesio prevencijai (Modecki, 2016). Vis daugiau paauglių susiduria su įvairiomis elgesio problemomis, todėl reikia skirti dėmesį su tuo susijusiems klausimams (Len et al., 2020). Paauglių probleminis elgesys gali sukelti neigiamas raidos pasekmes, tokias kaip elgesio sutrikimo išsivystymas, todėl yra svarbi ankstyvoji

vaikų ir paauglių probleminio elgesio identifikacija ir intervencija (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019). Paauglystėje pasidėjęs probleminis elgesys, dažnai tęsiasi iki jauno suaugusio amžiaus, o laikui bėgant tampa vis labiau išreikštas ir sunkiau pakeičiamas (Allan, 2020). Jei nesiimama tinkamų veiksmų, probleminis elgesys gali dažnėti ir padidinti tikimybę kilti asocialios asmenybės sutrikimui paaugliams ir suaugusiems, tai skatina imtis išankstinių veiksmų elgesio problemų progresavimo prevencijai (Cho & Lee, 2017).

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad sąvoka „probleminis elgesys“ apima gan platų spektrą socialinių normų neatitinkančio bei žalą sau ir kitiems keliančio elgesio apraiškų. Probleminio elgesio atsiradimas yra susijęs su rizikos bei apsauginių veiksnių santykiu, jį paskatina rizikos veiksnių persvara paauglio gyvenime. Paauglių probleminis elgesys taip pat yra susijęs su dideliu skaičiumi neigiamų elgesio, psichologinių bei socialinių pasekmių.

1.3 Paauglių asmenybės funkcionavimas

Naujausių mokslinių tyrimų gausa „skatina iš raidos perspektyvos įvertinti asmenybės funkcionavimo lygio kaip svarbiausio asmenybės sutrikimo kriterijaus reikšmę ir paauglystėje“ (Barkauskienė ir kt., 2021, 16 p.). Šiuo raidos laikotarpiu gali pradėti formuotis asmenybės sutrikimai, vienas jų – ribinis asmenybės sutrikimas, kurio išreikštumas stiprėja viduriniojoje paauglystėje (Barkauskienė ir kt., 2021). Asmenybės funkcionavimo lygis gali būti naudingas įrankis diferencijuoti paauglius turinčius asmenybės sutrikimus ir jų neturinčius (Goth et al., 2018, Weekers et al., 2021). Be to, viduriniajame paauglystės raidos etape esantys paaugliai pasižymi didžiausiais asmenybės patologijos bruožų pasireiškimu ir ekstrernalizuotų elgesio problemų lygiais (Skabeikytė–Norkienė et al., 2022).

Pastaraisiais metais išryškėjo svarba įtvirtinti daugiafaktorinį ir dimensinį asmenybės sutrikimų (AS) supratimą, todėl sukurtas Alternatyvus asmenybės sutrikimo modelis (angl. *Alternative Model for Personality Disorders, AMPD*), suformuluotas Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadovo penktojo leidimo (DSM–5) III skirsnyje (Benzi et al., 2022). Šiame modelyje įvedamas asmenybės funkcionavimo lygio konstruktas (A kriterijus), kuris žymi disfunkciją savasties (tapatumas, savikryptingumas) ir tarpasmeninėje srityse (empatija, artumas) (Barkauskienė ir kt., 2021). „Diagnostiniame asmenybės sutrikimo algoritme jis įtvirtinamas kaip pirmasis diagnostikos žingsnis ir pagrindinis asmenybės patologijos matmuo“ (Barkauskienė ir kt., 2021, 9 p.).

Pasak Bevilacqua (2019), sutrikęs asmens tapatumas gali pasireikšti egocentriškumu, savigarba, kuri paremta asmeninės naudos gavimu, galia ar malonumu, savikryptingumas – tikslų nustatymu, pagrįstu asmeniniu pasitenkinimu bei prosocialių vidinių standartų nebuvimu. Sutrikusi empatija gali pasireikšti nesirūpinimu kitų jausmais, poreikiais ar kančiomis bei gailėsčio stoka įskaudinus kitą ar blogai pasielgus, artumas – nesugebėjimu užmegzti abipusių intymių santykių, nes išnaudojimas yra pagrindinis santykių su kitais būdas, įskaitant apgaulę ir prievartą bei dominavimo ar bauginimo naudojimu siekiant kontroliuoti kitus. Taigi, A kriterijaus lygiu galima diferencijuoti asmenybės sutrikimo sunkumą, taip pat nurodyti esminio sutrikimo rūšį, pavyzdžiui, labiau išreikšta savasties ar tarpasmeninė disfunkcija ar abi (Goth et al., 2018). Bent du iš keturių asmenybės funkcionavimo lygių turi turėti reikšmingų sutrikimų, kad būtų galima argumentuoti asmenybės sutrikimo diagnozę (Goth et al., 2018).

Manoma, kad asmenybės funkcionavimas nuolat kinta nuo nesutrikusio/gerai integruoto iki labai sutrikusio/iširusio lygio (Wagner–Skacel et al., 2022). Gerai integruotam asmenybės funkcionavimui būdingas darnus savasties jausmas, tinkama impulsų ir emocijų raiška bei reguliavimas, lankstus veikimas net ir esant išorinių ar vidinių konfliktų įtampai, internalizuotos moralinės vertybės ir įsitraukimas į pasitenkinimą teikiančius santykius. Asmenys, kurių asmenybės funkcionavimo lygis žemas, paprastai, be kita ko, turi būdingų savireguliacijos ar kitokio savęs diferencijavimo problemų, kurias lydi įvairūs iššūkiai, susiję su nepalankiu elgesiu sveikatai ir tarpasmeniniais santykiais (Wagner–Skacel et al., 2022).

Tuo tarpu, Benzi et al. (2022) į asmenybės funkcionavimą paauglystėje žvelgia iš trijų perspektyvų pusių: tapatumo, tarpasmeninių santykių ir emocijų reguliacijos. Tapatumo įtvirtinimas yra daugialypis konstruktas, kuris paauglystėje apima natūralius svyravimus integruojant savęs jausmą, kūno pokyčių suvokimą, seksualumą, taip pat investicijų ir tikslų buvimą. Objektų ryšių teorijos požiūriu, tapatumas apima gebėjimą išlaikyti stabilų ir nuoseklų savęs reprezentavimą laikui bėgant, taip pat patirti ir suvokti savo vidines būsenas (t. y. emocijas, pažinimo ir elgesio). Investicijų ir tikslų buvimas ir stabilumas taip pat yra esminis tapatumo formavimo elementas, nes tai leidžia paaugliams laikui bėgant eksperimentuoti su savo polinkiais ir interesais. Tarpasmeniniai santykiai yra dar vienas svarbus asmenybės funkcionavimo paauglystėje aspektas, jų kokybė šiame raidos etape apima tiek šeimos aplinką, tiek reikšmingus bendraamžius. Santykių su tėvais ir draugais kokybė yra apsauginis veiksnys nuo pasekmių, kurias sukelia netinkamas prisitaikymas prie socialinės aplinkos, tokių kaip emocijinės ir elgesio problemos. Galiausiai, gebėjimas reguliuoti emocijas yra dar vienas esminis asmenybės funkcionavimo paauglystėje aspektas. Emocijų reguliavimo stiliai atsiranda dėl abipusės

neurobiologinių ir temperamentinių savybių sąveikos bei priežiūros kokybės, patiriamos su prieraišumo asmeniu. Gebėjimo reguliuoti emocines būsenas trūkumas yra susijęs su pataloginėmis pasekmėmis ir elgesio problemomis paauglystėje. Šia prasme gynybinis polinkis išreikšti neigiamas emocines būsenas netinkamu elgesiu, gali sukelti agresiją, kuri pasireiškia nuolatiniu sunkumu ir gali būti nukreipta į save ir kitus. Emocijų reguliavimo aspektas ypač išryškėja ribinio asmenybės funkcionavimo lygmens kontekste, kadangi jis gali būti suprantamas, kaip bendras emocijų reguliavimo sutrikimas, dėl kurio kyla impulsų kontrolės ir frustracijos tolerancijos sunkumų (Fontana et al., 2018).

Asmenybės funkcionavimo aspektai gali padėti diferencijuoti „normalius“ ir „klinikius“ paauglius (Weekers et al., 2021). Kitaip tariant, šie aspektai gali būti naudingi diferencijuojant ribinį asmenybės sutrikimą turinčius ir jo neturinčius paauglius (Goth et al., 2018). „Asmenybės funkcionavimo lygio kriterijus jautriau nei tradiciniai kriterijai užfiksuoja asmenybės patologiją, o esminiai asmenybės patologijos aspektai raidoje pirmiausia atsiskleidžia kaip ribinio asmenybės sutrikimo požymiai“ (Barkauskienė ir kt. 2021, 9 p.). Asmenybės funkcionavimo ypatumai, kurie prisideda prie asmenybės sutrikimo sunkumo nustatymo, pagal TLK – 10 yra: savasties aspektų veikimo sutrikimų laipsnis ir paplitimas; tarpasmeninės disfunkcijos laipsnis ir paplitimas įvairiuose kontekstuose ir santykiuose; emocijų, pažinimo ir elgesio apraiškų asmenybės disfunkcijoje paplitimas, sunkumas ir chroniškumas; lygis, kiek anksčiau minėtų sričių sutrikimai yra susiję su kančia ar sutrikimu asmeniniame, šeimos, socialiniame, švietimo, profesiniame ar kitose svarbiose veiklos srityse (Bach Simonsen, 2021).

Apibendrinant, asmenybės funkcionavimas nurodo pagrindinius su asmenybe susijusio savasties ir tarpasmeninio funkcionavimo gebėjimus ir žymi bet kokio sutrikimo šiose srityse sunkumą. Paauglių asmenybės funkcionavimas gali padėti diferencijuoti asmenis turinčius asmenybės sutrikimą ir jo neturinčius. Taip pat Lietuvoje vis dar nėra daug instrumentų tinkamų įvertinti paauglių asmenybės funkcionavimo lygį. Šiame tyrime pirmą kartą Lietuvoje, šios amžiaus grupės asmenybės funkcionavimui įvertinti, naudojama LoPf–Q klausimyno atrankos versija (Barkauskienė & Skabeikytė, 2020).

1.4 Sąsajos tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio

Emocijų supratimo sunkumai, ypač kartu su dideliu neigiamo emocingumo lygiu, gali sukelti nereguliuojamą pyktį ir nusivylimą bei agresijos aktus socialinėse situacijose (Tentacosta & Fine, 2010). Moroson et al. (2020) tyrimo duomenimis, emocinio sąmoningumo trūkumas didelio

susijaudinimo situacijose yra tiesiogiai susijęs su elgesio problemomis, tokiomis kaip polinkis į pyktį, dalyvavimas muštynėse ir nepaklusnumas. Paaugliai, kurie susiduria su sunkumais suprantant emocijas, gali naudoti įvairias medžiagas ar eksternalizuotą elgesį kaip netinkamą įveikos strategiją, kad susidorotų su dideliu streso lygiu, su kuriuo jie neišvengiamai susidurs būdami paaugliai (Rubenstein, 2018). Tuo tarpu Gobel et al. (2016) atlikto tyrimo su vaikais duomenimis, emocijų supratimas nėra susijęs su internalizuotais ir eksternalizuotais elgesio simptomais. Tai leidžia manyti, kad kituose tyrimuose aptinkamas ryšys yra nulemtas į kategorijas suskirstytų imčių, kuriose dalyviai turi klinikinę diagnozę arba asmenys yra atitinkamose įstaigose (pvz. nepilnamečių kolonijoje). Panašius rezultatus gavo Trentacosta & Fine (2010), jų tyrimo duomenimis, vyresni vaikai, turintys diagnozuotą ar kitaip kliniškai nurodytą eksternalizuotą problemą, gali parodyti didžiausią emocijų supratimo trūkumą.

Remiantis Rubenstein (2018), emocijų supratimo sąsajos su probleminiu elgesiu gali būti aiškinamos kognityvinio pertvarkymo (angl. *cognitive reappraisal*) gebėjimais. Paaugliams, kurie prastai supranta emocijas, gali būti sunku atskirti tinkamą situaciją, kad galėtų panaudoti tokio tipo kognityvinį pertvarkymą. Užtuot taikę kognityvinį pertvarkymą tinkamesnėms neigiamoms situacijoms (pvz., iš naujo interpretuodami nesėkmę kaip mokymosi patirtį), asmenys, kurie prastai supranta emocijas, pertvarkymą gali labiau nukreipti į netinkamą elgesį (pvz., pateisindami piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis, smurtą). Taigi paaugliai, prastai suprantantys emocijas, gali taikyti kognityvinį pervertinimą, kad rizikingą elgesį interpretuotų kaip mažiau neigiamą.

Gebėjimas atpažinti emocijas (vienas iš emocijų supratimo aspektų) yra susijęs su elgesio sutrikimais. Aspan et al. (2013) tyrimo duomenimis, bendras emocijų atpažinimas neigiamai koreliavo su elgesio problemomis, o paaugliai, turintys didelių elgesio problemų, pasižymėjo prastesniu gebėjimu atpažinti liūdesį ir baimę kitų veiduose. Įvairių emocijų apdorojimo sričių trūkumai, tokie kaip emocijų atpažinimas (pvz., sunkumai atpažįstant veido išraiškas), emocijų mokymasis (pvz., sunkumai mokytis iš bausmės) ir emocijų reguliavimas (pvz., sunkumai slopinant impulsyvias reakcijas į emocines užuominas), gali būti ypač stiprus pagrindas paaiškinti skirtingų elgesio sunkumų ir sutrikimų, įskaitant agresiją, išraiškas ir trajektorijas (Kohls et al., 2020). Be to, gebėjimo reguliuoti emocines būsenas trūkumas yra susijęs su pataloginėmis pasekmėmis ir elgesio problemomis paauglystėje (Benzi et al., 2022). Kadangi emocijų supratimas yra svarbus įgūdis jų reguliacijai, galima daryti prielaidą, kad paauglių emocijų supratimas yra susijęs su probleminiu elgesiu.

Apibendrinant galima matyti, kad tyrimų nagrinėjančių sąsajas būtent tarp paauglių emocijų supratimo bei probleminio elgesio nėra daug. Vis dėlto, moksliniuose straipsniuose, kurie aprašo šiuos

konstruktus, galima aptikti išsiskiriančius duomenis. Sąsajos tarp nagrinėjamų konstruktvų gali būti paaiškinamos kognityvinio pertvarkymo taikymu arba netinkama neigiamų emocijų įveika, tačiau kitų autorių teigimu šis ryšys gali būti aptinkamas tik klinikinėse imtyse.

1.5 Sąsajos tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo

Eksternalizuoti psichopatologiniai simptomai ir elgesys yra susiję su asmenybės funkcionavimo sutrikimu (Eggermont et al., 2023). Vienas iš asmenybės funkcionavimo komponentų yra tapatumas. Crocetti et al. (2013) atlikto tyrimo duomenimis, žemas ir aukštas eksternalizuoto probleminio elgesio išreikštumas ankstyvojoje paauglystėje yra susijęs su tapatumo skirtumais viduriniojoje paauglystėje. Paaugliai, kurie ankstesniame etape pasižymėjo didele eksternalizuoto elgesio rizika, viduriniajame pasižymėjo labiausiai dezorganizuotu tapatumu. Be to, tapatumas taip pat abipusiškai susijęs su internalizuotu elgesiu: didelis problemų lygis trukdo formuoti tapatumui, o šio nestabilumas, susijęs su didėjančiu probleminiu elgesiu. Galima daryti prielaidą, kad paauglių elgesio problemos gali sutrikdyti tapatumo vystymąsi, kas savo ruožtu gali atsispindėti asmenybės funkcionavimo aspektuose.

Paaugliai, turintys numanomų asmenybės sutrikimų, susiduria su didesne rizika turėti įvairių problemų, įskaitant elgesio problemas, nei paaugliai, neturintys asmenybės sutrikimų (Weekers et al., 2021). Elgesio problemos pasireiškusios vaikystėje taip pat gali būti paauglių asmenybės sutrikimo antecedentas (Larrivee, 2013). Larrivee (2013) tyrimo duomenimis, ribinės savybės būnant 12 metų, dažniau pasireiškia vaikams, kurie pasižymėjo prastomis pažinimo funkcijomis, impulsyvumu ir didesnėmis elgesio bei emocijų problemomis, 5 metų laikotarpyje.

Elgesio problemos yra būdingos asmenybės sutrikimams (Cosgun et al., 2021). Paauglystės asmenybės funkcionavimo sąsaja su probleminiu elgesiu mokslinėje literatūroje dažniausiai išryškėja ribinio asmenybės sutrikimo kontekste. Ribinis asmenybės sutrikimas apima tris sritis: intensyvias ir greitai besikeičiančias emocijas, įskaitant impulsyvumą; nestabilų ir nenuoseklų tapatumą; ir tarpasmeninių santykių problemas (Bohus et al., 2021). Bohus et al. (2021) teigimu, dauguma, jei ne visi, ūmūs disfunkciniai poelgiai, tokie kaip pasikartojantis savęs žalojimas, lėtinės mintys apie savižudybę, agresyvūs protrūkiai arba jautrumas atstūmimui, gali būti suprantami kaip tiesioginės pasekmės arba kaip vienos iš šių trijų patologinių sričių įveikos strategija. Fleck et al. (2022) tyrimo duomenimis, paauglių ribinio asmenybės sutrikimo bruožai yra susiję su probleminiu elgesiu, vaikai ir paaugliai, turintys daugiau ribinių asmenybės sutrikimų bruožų, dažniau turėjo elgesio problemų.

Apibendrinus, galima matyti, kad tyrimų nagrinėjančių sąsajas tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo nėra daug. Atlikti tyrimai fokusuojasi į asmenybės sutrikimus, o ne funkcionavimo lygį. Žvelgiant iš asmenybės sutrikimų perspektyvos, elgesio problemos gali būti tiek jų kilimo priežastis, tiek sutrikimo pasekmės arba gretutiniai veiksniai.

1.6 Sąsajos tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo

Paauglių asmenybės funkcionavimo sąsajos su emocijų supratimu mokslinėje literatūroje taip pat dažniausiai išryškėja ribinio asmenybės sutrikimo kontekste, emocijų reguliacijos komponento formoje. Bayes et al. (2016) tyrimo duomenimis, asmenys, turintys ribinį asmenybės sutrikimą, palyginti su asmenimis, turinčiais bipolinį sutrikimą, parodė didesnius emocijų reguliavimo sunkumus, įskaitant emocijų supratimo trūkumą. Bendrai, emocijų supratimo stoka ribinio asmenybės sutrikimo grupėje buvo ryškesnė palyginti su bipolinio sutrikimo ir gretutinių ligų grupėmis. Derks et al. (2017) tyrime, nustatytas vidutinis teigiamas ryšys tarp ribinės asmenybės patologijos ir emocinio sąmoningumo. Tuo tarpu, Garofalo et al. (2018) atliktas tyrimas su suaugusiųjų intimi, parodė, jog aukštesni ribinio asmenybės sutrikimo balai yra susiję su didesniais sunkumais visose emocijų reguliavimo dimensijose, išskyrus emocinį sąmoningumą.

Chapman (2019) nagrinėjo sąsajas tarp ribinio asmenybės sutrikimo (RAS) ir emocijų disreguliacijos (ED). Emocinė disreguliacija apibūdinama sunkumais vienoje ar keliose iš šių sričių: emocijų supratimo; gebėjimo priimti emocinius išgyvenimus ir slopinti impulsyvų elgesį; gebėjimo reguliuoti emocijas. Pasak autoriaus, paauglystė yra ypač svarbus laikotarpis, žymintis padidėjusį ED sunkumą ir kai kurių pagrindinių elgesio problemų, susijusių su RAS, atsiradimą (pvz., savęs žalojimas ir bandymai žudyti). Chapman (2019) kelia prielaidas, kad pagrindiniai smegenų veiklos pajėgumai ir savybės, būtinos emocijų reguliavimui, vystosi skirtingai tiems, kurie serga RAS ir tokie vystymosi skirtumai pradeda ryškėti paauglystėje. Pasak autoriaus, paauglystė gali būti pagrindinis laikotarpis, per kurį galima nustatyti ir bandyti užkirsti kelią tolesniam ED vystymuisi.

Emocijų supratimas vaidina lemiamą vaidmenį jų reguliacijai, nes palengvina svarbiausių emocijų keitimo, priėmimo ir toleravimo įgūdžių pritaikymą (Derks et al., 2017). Galima daryti prielaidą, kad nepakankamas emocijų supratimas, mažina emocijų reguliavimo galimybes. Šiuolaikinės klinikinės teorijos daro prielaidą, kad emocijų supratimo trūkumas lemia didžiąją dalį emocinio disreguliacijos ribinėse asmenybės patologijose (Derks et al., 2017). Gebėjimas reguliuoti emocijas yra vienas esminių asmenybės funkcionavimo paauglystėje aspektų (Benzi et al., 2022). Emocijų

reguliavimas gali palengvinti asmenybės funkcionavimą dviem būdais: pirma, skatinant asmenybės veikimo lankstumą; antra, stimuliuodamas dinamiškus mainus tarp asmenybės procesų, taigi emocijų reguliavimas gali skatinti darną ir ilgalaikį stabilumą visoje asmenybės sistemoje (Koole, 2010).

Apibendrinus, galima matyti, kad trūksta mokslinių tyrimų nagrinėjančių sąsajas tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Didesnis dėmesys skiriamas jau esančiai asmenybės patologijai, ypačiai ribiniam asmenybės sutrikimui, kuris dažniau siejamas su kitais emocijų konstruktais, pavyzdžiui, emocijų reguliacija.

1.7 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo ryšiai

Tyrimų, nagrinėjančių sąsajas tarp visų trijų analizuojamų reiškinių (emocijų supratimo, probleminio elgesio, asmenybės funkcionavimo) paauglystėje, atrasta nebuvo. Tačiau, aptariami konstruktai, kai kuriuose darbuose yra nagrinėjami kitose perspektyvose. Asmenybės funkcionavimas neretai analizuojamas ribinio asmenybės sutrikimo kontekste, o emocijų supratimą galima įžvelgti kaip emocijų reguliacijos komponentą.

Chapman (2019) pastebi, jog kai kurios elgesio problemos gali daryti įtaką emocijų disreguliacijos (ED) ir ribinio asmenybės sutrikimo (RAS) vystymuisi, o šie savo ruožtu gali daryti įtaką elgesio problemoms. Pavyzdžiui, paaugliai, kuriems pasireiškia RAS simptomai, gali turėti polinkį psichoaktyvių medžiagų vartojimo problemoms. Tuo tarpu medžiagų vartojimas gali turėti tiesioginį poveikį smegenų raidai ir dar labiau sustiprinti psychosocialinius stresorius ir pabloginti RAS trajektoriją. Todėl, autorius kelia prielaidą, kad kai kurios elgesio problemos atsirandančios kartu su RAS, neigiamai veikia šio sutrikimo trajektoriją, dėl jų poveikio smegenų vystymuisi ir ED bei kitų rizikos veiksnių (pvz., tarpasmeninių problemų, streso) paūmėjimo. Žvelgiant į kintamuosius šios temos kontekste, ED dalis yra emocijų supratimas, taigi ED taip pat reiškia sunkumus suprantant emocijas, tuo tarpu RAS žymi sutrikusį asmenybės funkcionavimą. Tokiu atveju, galima kelti prielaidą, jog probleminis elgesys medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo

Taip pat galima kelti prielaidą, jog asmenybės funkcionavimas medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Kaip aptarta ankstesnėse literatūros analizės dalyse, paaugliai, kurių gebėjimas reguliuoti emocijas yra prastas gali netinkamai naudoti kognityvinį pertvarkymą, taip netinkamai interpretuojant rizikingą elgesį, kaip mažiau žalinga (Rubendtein, 2018). Taip pat dėl prasto gebėjimo reguliuoti emocijas paaugliai gali taikyti netinkamas neigiamo afekto įveikos strategijas,

kitaip tariant rizikingą elgesį (Morosan et al., 2020). Tuo tarpu, gera emocijų reguliacija yra vienas esminių nesutrikdyto asmenybės funkcionavimo paauglystėje aspektų (Derks et al., 2017). Emocijų reguliavimas gali palengvinti asmenybės funkcionavimą skatinant asmenybės veikimo lankstumą ir darną bei ilgalaikį stabilumą visoje asmenybės sistemoje (Koole, 2010). Tuo tarpu, sutrikęs asmenybės funkcionavimas gali paskatinti probleminį elgesį, toks elgesys gali būti suprantamas kaip tiesioginė sutrikusio asmenybės funkcionavimo pasekmė (Bohus et al., 2021). Tokiu atveju, galima kelti prielaidą, jog emocijų supratimas veikia asmenybės funkcionavimą, šis savo ruožtu, daro įtaką probleminiam elgesiui.

Apibendrinant, galima matyti, jog trūksta tyrimų nagrinėjančių sąsajas tarp visų šiame tyrime analizuojamų konstrukty. Remiantis, esama literatūra, galima kelti dvi prielaidas apie galimą konstrukty ryšį. Pirmoji, jog probleminis elgesys medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Antroji, jog asmenybės funkcionavimas medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio.

1.8 Darbo problema, tikslas ir uždaviniai

Emocinės ir elgesio problemos yra vieni iš pagrindinių psichikos sveikatos sunkumų, su kuriais susiduria paaugliai (Harikrishnan & Salo, 2021). Nepakankamas emocijų supratimas yra susijęs su psichopatologijos rizika ir prastais emocijų reguliacijos įgūdžiais (Van Beveren et al., 2019; Weissman et al., 2020). Probleminis paauglių elgesys gali lemti daugybę problemų suaugus, įskaitant psichinės, fizinės sveikatos, ekonomines problemas, piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis, nusikalstamą elgesį ir nestabilią darbą (Chen et al., 2023). Remiantis Harikrishnan & Sailo (2021), su emocinėmis problemomis susiduria 11,5 proc. paauglių, o su elgesio problemomis 9,7 proc. 13–17 metų paauglių. Asmenybės funkcionavimo lygis žymi disfunkciją savasties ir tarpasmeninėje srityse (Barkauskienė ir kt., 2021). Disfunkcinė asmenybė paauglystėje gali padidinti riziką kilti asmenybės patologijai suaugus (Benzi et al., 2022).

Be to, Okando ir Bierman (2014) teigia, jog ankstyva intervencija siekiant išvengti elgesio problemų ir emocijų disreguliacijos yra labai svarbi paauglystėje. Šių veiksnių prevencija gali sumažinti suaugusiųjų psichopatologijos, įskaitant asocialaus ir ribinio asmenybės sutrikimo, išsivystymo riziką. Tikslinės intervencijos, skatinančios elgesio valdymą, emocijų reguliavimą ir veiksmingą socialinį funkcionavimą, yra labai svarbios siekiant užkirsti kelią būsimoms elgesio ir emocijų problemoms (Okando ir Bierman, 2014).

Apibendrinant galima matyti, jog paauglių emocijų supratimas, elgesio problemos ir asmenybės funkcionavimas yra šiuo raidos laikotarpiu aktualūs ir susiję konstruktai. Matomas poreikis kiekvienam iš jų skirti dėmesį ir vykdyti ankstyvąją intervenciją, siekiant užkirsti kelią neigiamų pasekmių, pavyzdžiui gretutinių sutrikimų, išsivystymui ir užtikrinti paauglių psichologinę gerovę. Be to, tema nėra plačiai ištyrinėta, mokslinėje literatūroje, trūksta tyrimų nagrinėjančių sąsajas tarp šių konstrukto, o tiriančių mediacinius ryšius nebuvo aptikta

Tyrimo tikslas – ištirti sąsajas tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio
2. Ištirti ryšį paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo
3. Ištirti ryšį paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo
4. Ištirti mediacinius ryšius tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo

2. TYRIMO METODIKA

2.1 Tyrimo dalyviai

Tyrimė dalyvavo 289 mokiniai iš dviejų Trakų ir dviejų Vilniaus rajono mokyklų. Dalyvavę paaugliai mokėsi 8 arba 9 klasėje, jų amžius svyravo nuo 13 iki 16 metų ($M=14,48$, $SD=0,62$). Siekiant užtikrinti imties reprezentatyvumą ir vienodas galimybes kiekvieno mokinio dalyvavimui, buvo taikoma tikimybinė atranka, tyrimo imtis sudaryta atliekant paprastąją atsitiktinę atranką. Bendrai visose 4 mokyklose, tirtose klasėse mokosi 368 mokiniai, tyrimo metu surinkta 301 anketa, taigi atsako dažnis yra 81,8 proc. Tačiau, 12 anketų buvo nebaigtos pildyti, todėl iš imties pašalintos. Tyrimo dalyvių socialinis – demografinis pasiskirstymas pavaizduotas 1 lentelėje.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, amžių ir klasę

	Lytis		Amžius				Klasė	
	Vaikinai	Merginos	13	14	15	16	8	9
N	140	149	6	152	118	13	161	128
Proc.	48	52	2	53	41	5	56	44

2.2 Tyrimo instrumentai

Tyrimo instrumentas – anoniminis klausimynas, kurį sudarė 3 socialiniai – demografiniai klausimai (lytis, amžius, klasė) ir 3 standartizuoti instrumentai.

Emocijų supratimui įvertinti naudotas Emocijų reguliacijos indeksas vaikams ir paaugliams (angl. *The Emotion Regulation Index for Children and Adolescents, ERICA*, MacDermott et al., 2010). Lietuviškąją instrumento versiją parengė Pečiurienė (2014). ERICA yra skirtas įvertinti vaikų ir paauglių (9 – 16 metų) emocijų reguliaciją. Instrumentą sudaro 16 teiginių ir 3 subskalės, kurios vertina tris emocijų reguliavimo komponentus: Emocijų kontrolę (7 klausimai), Emocijų supratimą (5 klausimai), Situacinį atsaką (4 klausimai) (Gervinskaitė – Paulaitienė ir kt., 2017). Šiame tyrime skaičiavimai atlikti naudojant antrosios skalės balus. Į klausimus reikia atsakyti 5 balų Likerto skalėje, kurioje 0 reiškia „Visiškai nesutinku“, 5 – „Visiškai sutinku“. Kai kurie skalių balai skaičiuojant yra vertinami atvirkščiai. Susumavus balus gaunamas subskalių ir bendras emocijų reguliacijos įvertis,

aukštesni balai reiškia labiau adaptyvią emocijų reguliaciją. Instrumento testo – retesto patikimumas lygus 0,77 (MacDermott et al., 2010). Šiame tyrime gautas skalės vidinis suderinamumas pateiktas 2 lentelėje.

Probleminiam elgesiui įvertinti naudotas Galių ir sunkumų klausimynas (angl., *Strengths and difficulties questionnaire*, SDQ, Goodman, 1997). Lietuviškąją klausimyno versiją parengė Gintilienė ir kt., 2004 metais. Instrumentas skirtas įvertinti 4 – 16 metų vaikų ir paauglių teigiamas ir neigiamas savybes. Yra sukurtos 3 klausimyno versijos: tėvų, mokytojų ir vaikų (tinkama nuo 11 iki 16 metų). Šiame tyrime naudota vaikų versija. Visas versijas sudaro 25 teiginiai (pvz., „Nenustygsiu vietoje, nurimstu neilgam“, „Esu geras(–a) mažiems vaikams“), vaiko galias vertina 10 teiginių, o sunkumus 15. Taip pat teiginiai sudaro 5 skalės: Elgesio problemų, Hiperaktyvumo, Emocinių simptomų, Problemų su bendraamžiais ir Socialumo. Kiekvienai skalei priskiriami 5 teiginiai. Teiginius respondentas vertina: Netiesa, Iš dalies tiesa, Tiesa. Kiekvienam variantui atitinkamai suteikiami balai 0, 1, 2. Teiginių, vertinančių vaiko galias, balai skaičiuojant vertinami atvirkščiai. Susumavus visų skalių, išskyrus socialumo, taškus, gaunamas Bendras sunkumų įvertis, kuris gali būti nuo 0 iki 40. Atskirų skalių įverčiai gaunami, susumavus skalei priklausančių teiginių balus.

Remiantis Gintiliene ir kt. (2004), instrumento tėvų ir mokytojų versijų patikimumas, nustatytas vidinio suderinamumo metodu, yra patenkinamas ir geras, vaikų versijos – menkesnis, tačiau visas lietuviškąsias SDQ versijas galima naudoti psichologiniam įvertinimui mokslinio tyrimo ir formalizuotos atrankos tikslais. Lietuviškojo SDQ, vaikų versijos, Elgesio problemų skalės Cronbacho alfa lygi 0,34 (Gintilienė ir kt., 2004). Atsižvelgiant į žemą skalės patikimumo lygį, šiame darbe elgesio problemoms įvertinti buvo naudojami 3 skalės teiginiai („Dažnai labai supykstu ir nesusivaldau“, „Dažnai susipešu. Galiu kitus priversti man paklusti“, „Mane dažnai kaltina meluojant ar apgaudinėjant“), vietoje 5. Buvo atmesti du teiginiai („Paprastai padarau tai, ką man liepia kiti“; „Ne savo daiktus pasiimu iš mokyklos ir kitų vietų“), kurie „menkai koreliuoja su galutiniu skalės rezultatu“ (Gintilienė ir kt., 2004, 94 p.). Toks skalės pritaikymas elgesio problemoms įvertinti paremtas Grigutytės ir kt. (2019) skalės panaudojimu. Vertinimui taikant 3 skalės teiginius, jos Cronbacho alfa pasiekia 0,5, kas yra tinkama moksliniams tyrimams (Vaitkevičius ir Saudargienė, 2010). Skalės vidinis suderinamumas pateiktas 2 lentelėje.

Asmenybės funkcionavimo vertinimui naudotas Asmenybės funkcionavimo klausimynas – Atrankos versija (angl. *Levels of Personality Functioning Questionnaire – Screener version*, LoPF–Q 12–18, Goth et al., 2018). LoPF–Q lietuviškąją versiją parengė Barkauskienė ir Skabekytė (2020), tai paaugliams nuo 12 iki 18 metų sukurtas savęs vertinimo klausimynas. Originalią versiją sudaro 97

klausimai, atsakymas pasirenkamas 5 balų skalėje (nuo 0= ne iki 4= taip). Suminis balų skaičius leidžia nustatyti paauglio bendrą funkcionavimo sutrikdymo lygį. Kuo aukštesnis balas, tuo sunkesnis sutrikdymas. Klausimynas vertina tapatumo, savikryptingumo, empatijos ir artimumo funkcijų sutrikimų sunkumą. Šie reiškiniai sudaro 4 skales, kurios turi po 2 poskales (asmeninę ir tarpasmeninę).

LoPF – Q Atrankos versija – tai empirinis originalios vokiškos versijos vedinys, sudarytas panaudojant struktūrinių lygčių modeliavimą ir kolonijų optimizavimo algoritmą (Barkauskienė ir Skabeikytė, 2020). Šią versiją sudaro 20 teiginių, kurie sumuojami į bendrą balą, tolygiai aprėpanti keturias funkcionavimo sritis po 5 teiginius. Keturių funkcionavimo skalių patikimumas buvo .80, .84, .71 ir .78, bendros skales „funkcionavimo sutrikdymas“ – .91 (Barkauskienė ir Skabeikytė, 2020). Atlikta patvirtinančioji faktorių analizė (angl. *Confirmatory Factor Analysis*; CFA), parodė, jog 4 dimensijų bifaktoris modelis puikiai atitinka duomenis (CFI = .980, RMSEA = .046, SRMR = .038) (Barkauskienė ir Skabeikytė, 2020). Nepriklausomas LoPF–Q Atrankos versijos standartizavimas ir patvirtinimas nėra baigtas, tačiau iki tol galima naudoti Atrankos versijai apskaičiuotas atskirties įverčius, pagrįstus LoPF–Q Šveicarijos–Vokietijos duomenimis (Barkauskienė ir Skabeikytė, 2020). Skalės vidinis suderinamumas pateiktas 2 lentelėje.

2 lentelė. Tyrime naudotų instrumentų vidinis suderinamumas

Instrumentas	Skalė	Teiginių skaičius	Cronbacho α
ERICA	Bendra	16	0,774
	Emocijų supratimo	5	0,665
SDQ	Bendra	25	0,672
	Elgesio problemų	3	0,544
LoPF–Q	Bendra	20	0,869
	Tapatumo	5	0,654
	Savikryptingumo	5	0,722
	Empatijos	5	0,542
	Artimumo	5	0,540

Pastaba. ERICA – Emocijų reguliacijos indeksas vaikams ir paaugliams, SDQ – Galių ir sunkumų klausimynas, LoPF – Asmenybės funkcionavimo klausimynas.

Skalė laikoma tarpusavyje suderinta, kai Cronbacho alfa yra lygi arba didesnė už 0,7. Tačiau, skalę naudojant tik statistinėms analizėms, Cronbacho alfa gali būti mažesnė už 0,7, tačiau ne mažesnė už 0,5 (Vaitkevičius ir Saudargienė, 2010).

2.3 Tyrimo eiga

Tyrimas buvo atliekamas nuo 2023 metų gruodžio mėnesio iki 2024 metų kovo mėnesio. Pirmiausia buvo susisiekiama su mokyklų vadovais, jiems pateikiant raštišką prašymą atlikti tyrimą jų mokykloje. Gavus mokyklos vadovo leidimą atlikti tyrimą, buvo susisiekiama su mokyklos paskirtu kontaktiniu asmeniu (įstaigos psichologu arba pavaduotoju ugdymui). Asistuojant kontaktiniam asmeniui, buvo paskirti laikai, kuomet atitinkama klasė gali dalyvauti tyrime. Tyrimo metu, su kiekviena klase buvo susitikta 2 kartus. Pirmojo susitikimo metu mokiniai buvo supažindinti su tyrimu ir gavo tėvų (globėjų) informavimo ir sutikimo formas (žr.1 priedą), kurias turėjo perduoti tėvams. Mokinių, kurie susitikimo dieną, nebuvo mokykloje, sutikimo formos buvo paliktos klasės auklėtojoms ir perduotos sugrįžus į mokyklą. Antrojo susitikimo metu, mokiniai, kurie pateikė raštišką tėvų sutikimą ir patys sutiko dalyvauti tyrime, užpildė klausimyną.

Prieš pradėdant pildymą, buvo gautas žodinis mokinių sutikimas dalyvauti tyrime, mokiniai buvo supažindinti su tyrimo tikslu ir pildymo principu. Anketos buvo pildomos klasėse, dalyvaujant tyrėjai, todėl tiek prieš tyrimą, tiek jo metu mokiniai galėjo užduoti jiems kylančius klausimus. Tyrimo metu mokinių buvo prašoma nesikalbėti tarpusavyje ir pildyti klausimyną savarankiškai. Klausimyno pildymas užtruko 30 – 40 minučių. Tyrimo metu buvo laikomasi etikos principų (konfidencialumo, anonimiškumo, galimybės pasitraukti iš tyrimo ir žalos nedarymo). Taip pat siekiant užtikrinti anonimiškumą ir konfidencialumą, pasirašytos sutikimo formos ir anketos buvo renkamos atskirai.

2.4 Duomenų analizė

Duomenys buvo analizuoti naudojant „IBM SPSS Statistics 26“ programą. Analizei pasirinktas pasikliautinumo lygmuo $\alpha=0,5$. Tyrimo duomenų vidutinė padėtis vertinta apskaičiuojant vidurkius, reikšmių sklaidą – standartiniu nuokrypiu, o atsakymų paplitimas ir pasiskirstymas – procentais bei absoliučiais skaičiais. Vertinant emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo skalių rezultatų pasiskirstymą pagal normalųjį skirstinį, buvo vertinamas šių reiškinių asimetrijos ir eksceso koeficientus. Nagrinėtų konstrukto pagrindinės charakteristikos pateiktos 2 priede.

Analizuojami reiškiniai buvo laikomi pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį, jei asimetrijos ir eksceso koeficientų reikšmės buvo artimos nuliui (Bekešienė, 2015), neviršijo intervalo nuo -1 iki 1 ribų ir neturėjo išskirčių.

Analizuojant tyrimo duomenis, tolydiesiems kintamiesiems palyginti tarp dviejų grupių buvo naudojamas nepriklausomų imčių Student'o t kriterijus (kai duomenys grupėse tenkino normalumo prielaidą) ir Mann–Whitney U kriterijų (duomenims grupėse netenkinant normalumo prielaidos). Koreliacija tarp tiriamų reiškinų buvo skaičiuojama naudojant Pirsono koreliacijos koeficientą. Ryšio stiprumas buvo interpretuojamas remiantis Bryman ir Cramer (2002) pateiktomis ryšio stiprumo reikšmėmis (žr. 3 priedą). Rezultatai buvo laikomi statistiškai reikšmingais, kuomet stebimas reikšmingumo lygmuo (p – reikšmė) buvo mažesnė už pasikliautinumo lygmenį – 0,05 ir nereikšmingais, kai p – reikšmė didesnė arba lygi 0,05 (Bekešienė, 2015).

Siekiant atrasti mediacinius ryšius buvo taikomas Paprastasis Mediacijos modelis, kuris matuoja netiesioginį įvesties (angl. *input*)/nepriklausomojo kintamojo (X) poveikį išvesties (angl. *output*)/priklausomam kintamajam (Y) per tarpinį kintamąjį (mediatorių, M), kuris yra tarp X ir Y (Sharma, 2015). Naudojant SPSS programą mediaciniai ryšiai buvo tikrinami taikant PROCESS įskiepi, sukurtą Andrew F. Hayes (Sharma, 2015).

3. REZULTATAI

3.1 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo raiška

3 lentelėje galima matyti tyrime nagrinėtų kintamųjų įverčių minimalias bei maksimalias reikšmes ir vidurkius. Šiame tyrime SDQ ir ERICA skalių balai nebuvo skirstomi į normos ir nuokrypio grupes, kadangi ERICA neturi Lietuvoje standartizuotų normų, o SDQ Elgesio problemų skalėje buvo naudojami ne visi teiginiai, taigi remtis Lietuvoje standartizuotomis normomis negalima. LoPF–Q klausimyno klinikinis atskirties įvertis yra bendras klausimyno balas ≥ 36 (remiantis Šveicarijos–Vokietijos duomenimis) (Barkauskienė ir Skabeikytė, 2020). Vertinant šį balą, kaip atskirties įvertį, tyrime nuokrypio lygį pasiekė 118 mokinių (41 proc.), iš jų 39 (33 proc.) berniukai ir 79 (67 proc.) mergaitės. Tačiau, Lietuvos paauglių imtyje atskirties įvertis gali skirtis.

3 lentelė. *Emocijų supratimą, probleminį elgesį ir asmenybės funkcionavimą vertinusių instrumentų skalių pagrindinės charakteristikos*

Kintamasis	Min	Max	M	SD
Emocijų supratimas	7	25	17,57	3,174
Probleminis elgesys	0	6	1,61	1,546
Asmenybės funkcionavimas	4	63	31,02	13,255
Tapatumas	0	19	7,08	3,905
Savikryptingumas	0	19	7,64	4,216
Empatija	0	18	7,50	3,490
Artimumas	0	20	8,78	3,990

Pastaba. Min – minimali reikšmė, Max – maksimali reikšmė, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis

Peržvelgiant klausimynų suminius balus skirtingų lyčių paauglių grupėse, galima matyti, jog ERICA Emocijų supratimo ir SDQ Elgesio problemų skalių balai tarp vaikinų ir merginų nesiskyrė statistiškai reikšmingai ($p > 0,05$). Remiantis tyrimo duomenimis, tiek vaikinų, tiek merginų emocijų supratimo gebėjimai panašūs, taip pat probleminis elgesys abiejose grupėse išreikštas panašiai. LoPF–

Q klausimyno bendri balai skiriasi statistiškai reikšmingai tarp skirtingų lyčių paauglių grupių. Merginų LoPF–Q klausimyno įverčiai ($33,90 \pm 1,10$) buvo statistiškai reikšmingai aukštesni nei vaikinių ($27,97 \pm 1,05$), $t(287) = -3,907$, $p < 0,001$ (žr. 4 lentelę). Šio tyrimo duomenys parodė, jog merginų asmenybės funkcionavimas vidutiniškai labiau sutrikęs nei vaikinių.

4 lentelė. *Emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo lygio palyginimas vaikinių ir merginų grupėse*

	Vaikinai	Merginos	t	p
	M (SD)	M (SD)		
ERICA	17,58 (0,28)	17,56 (0,25)	0,04	0,97
SDQ	1,62 (0,13)	1,60 (0,129)	0,095	0,92
LoPF–Q	27,95 (12,40)	33,90 (13,43)	-3,907	<0,001

Pastaba. ERICA – Emocijų reguliacijos indeksas vaikams ir paaugliams, SDQ – Galių ir sunkumų klausimynas, LoPF–Q – Asmenybės funkcionavimo klausimynas. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, t – Student'o t testo koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėti statistiškai reikšmingi rezultatai.

Taip pat buvo peržvelgti vaikinių ir merginų balų skirtumai atskirose asmenybės funkcionavimo srityse: tapatumo, savikryptingumo, empatijos bei artimumo. Rezultatai parodė, jog 3 sričių (tapatumo, savikryptingumo ir artimumo) balai skiriasi statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$), visose trijose skalėse merginų balai buvo aukštesni nei vaikinių. Empatiijos skalės balai vaikinių ir merginų grupėse nesiskyrė statistiškai reikšmingai ($p > 0,05$) (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. *Asmenybės funkcionavimo klausimyno skalių įverčių palyginimas skirtingose paauglių grupėse*

	M (SD)		t	p
	Vaikinai	Merginos		
Tapatumas	6,59 (3,76)	7,63 (3,98)	-2,494	0,13
Savikryptingumas	6,79 (4,12)	8,44 (4,16)	-3,371	<0,001

	M (SD)		t	p
	Vaikinai	Merginos		
Empatija	7,16 (3,370)	7,82 (3,58)	-1,615	0,054
Artimumas	7,51 (3,69)	9,99 (3,89)	-5,546	<0,001

Pastaba. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, t – Student‘o t testo koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėti statistiškai reikšmingi rezultatai.

Galiausiai buvo įvertinta ar naudotų instrumentų įverčiai skiriasi tarp skirtingo amžiaus paauglių. Tam patikrinti paaugliai buvo suskirstyti į dvi grupes: 13 – 14 (N=158, 55 proc.) metų ir 15 – 16 metų (N=131, 45 proc.). ERICA Emocijų supratimo skalės ir LoPF skalių įverčiai buvo pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį, todėl skirtumams tarp grupių įvertinti buvo naudojamas Student t–testas. SDQ Elgesio problemų skalės įverčiai neatitiko normalumo prielaidos, todėl skirtumui tarp grupių apskaičiuoti buvo naudojamas Mann–Whitney U testas.

Rezultatai parodė, jog ERICA Emocijų supratimo ir LoPF skalių suminių balų vidurkiai skiriasi statistiškai reikšmingai tarp jaunesnių ir vyresnių paauglių. SDQ Elgesio problemų skalės vidurkiai nesiskiria ststistiškai reikšmingai (žr. 6 lentelė). Remiantis tyrimo duomenimis, 13 – 14 metų paaugliai emocijas supranta statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) prasčiau nei 15 – 16 metų paaugliai. Tuo tarpu, asmenybės funkcionavimas 13 – 14 metų paauglių grupėje yra statistiškai reikšmingai labiau sutrikęs nei 15 – 16 metų paauglių grupėje ($p < 0,05$).

6 lentelė. *Emocijų supratimą, probleminį elgesį ir asmenybės funkcionavimą vertinusių instrumentų įverčių palyginimas skirtingose amžiaus grupėse*

	M (SD)		t	p
	13 – 14 m.	15 – 16 m.		
Emocijų supratimas	17,08 (3,00)	18,17 (3,28)	-2,951	0,003
Asmenybės funkcionavimas	32,88 (12,01)	28,77 (14,35)	2,607	0,010
Tapatumas	7,58 (3,73)	6,47 (4,04)	2,419	0,016
Savikryptingumas	8,2 (3,8)	6,95 (4,59)	2,478	0,014

	M (SD)		t	p
	13 – 14 m.	15 – 16 m.		
Empatija	7,87 (3,45)	7,05 (3,49)	1,983	0,048
Artimumas	9,23 (3,85)	8,25 (4,11)	2,082	0,038
			U	p
Probleminis elgesys	1,58 (1,49)	1,66 (1,61)	10166,5	0,791

Pastaba. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, t – Student‘o t testo koeficientas, U Mann–Whitney U testo koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėti statistiškai reikšmingi rezultatai.

Apibendrinant gautus rezultatus, galima matyti, jog vaikinių ir merginų emocijų supratimo gebėjimai ir probleminio elgesio išreikštumas yra panašūs. Remiantis šio tyrimo duomenimis, merginų asmenybės funkcionavimas labiau sutrikęs nei vaikinių. Tokie skirtumai pasireiškė 3–jose iš 4 asmenybės funkcionavimo sričių: tapatumo, savikryptingumo ir artimumo. Rezultatai taip pat parodė, jog 15 – 16 metų paauglių gebėjimas suprasti emocijas buvo geresnis nei 13 – 14 metų. Be to, 13 – 14 metų paauglių asmenybės funkcionavimas buvo sutrikęs labiau nei 15 – 16 metų.

3.1 Paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio sąsajos

Pirmasis tyrimo uždavinys skirtas nustatyti ryšius tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Siekiant nustatyti ar kintamieji susiję tarpusavyje buvo taikoma koreliacinė analizė. ERICA Emocijų supratimo skalės ir SDQ Elgesio problemų skalės balai buvo laikomi pasiskirsčiusiais pagal normalųjį skirstinį, kadangi balų asimetrijos ir eksceso koeficientai ne viršija intervalo -1 ir 1 ir neturi išskirčių. Todėl ryšiams tarp kintamųjų apskaičiuoti buvo naudojamas Pirsono koreliacijos koeficientas.

Atlikta duomenų analizė parodė, jog ERICA Emocijų supratimo skalės balai yra statistiškai reikšmingai susiję su SDQ elgesio problemų skalės balais ($r=-0,338$ $p<0,001$). Ryšys tarp kintamųjų silpnas, neigiamas. Tai rodo, jog didėjant ERICA balams, SDQ balai mažėja ir atvirkščiai. Vaikinių imtyje ryšys tarp balų buvo stipresnis – vidutinis, neigiamas, o merginų imtyje ryšys yra silpniausias (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. *Emocijų reguliacijos indekso bei Galių ir sunkumų klausimyno skalių įverčių koreliacijos koeficientai*

	r	p
Bendra imtis	-0,338	<0,001
Vaikinai	-0,422	<0,001
Merginos	-0,257	0,002

Pastaba. r – Pirsono koreliacijos koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos reikšmės

Apibendrinant, tyrimo rezultatai parodė, kad paauglių emocijų supratimas yra susijęs probleminiu elgesiu. Ryšys tarp nagrinėjamų kintamųjų buvo teigiamas, todėl galima daryti prielaidą, kad kuo prasčiau paaugliai supranta emocijas, tuo labiau išreikštas jų probleminis elgesys. Sąsajos išlieka statistiškai reikšmingos nepriklausomai nuo tiriamųjų lyties, tačiau vaikinų imtyje ryšys yra stipresnis.

3.2 Ryšys tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo

Antruoju uždaviniu siekta išsiaiškinti ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Kadangi ERICA ir LoPF – Q balai remiantis asimetricijos ir eksceso koeficientais tenkino normalumo prielaidą, ryšiams tarp kintamųjų nustatyti naudotas Pirsono koreliacijos koeficientas. Atlikta duomenų analizė parodė, jog ERICA Emocijų supratimo skalės balai ir LoPF klausimyno bendras balas yra susiję statistiškai reikšmingai ($r=-0,606$ $p<0,001$). Ryšys vidutinis, neigiamas. Ryšys išlieka statistiškai reikšmingas, vidutinis tiek merginų, tiek vaikinų imtyje (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. *Emocijų reguliacijos indekso bei Asmenybės funkcionavimo klausimyno skalių įverčių koreliacijos koeficientai*

	r	p
Bendra imtis	-0,606	<0,001

	r	p
Vaikinai	-0,545	<0,001
Merginos	-0,697	<0,001

Pastaba. r – Pirsono koreliacijos koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos reikšmės

Taip pat galima peržvelgti emocijų supratimo ryšį su atskiromis asmenybės funkcionavimo sritimis: tapatumu, savikryptingumu, empatija bei artimumu. 3 lentelėje galima matyti ryšio stiprumą, keturiose asmenybės funkcionavimo srityse. Rezultatai parodė, jog ERICA Emocijų supratimo skalės balai yra statistiškai reikšmingai susiję su visomis LoPF poskalėmis. Ryšys vidutinis, neigiamas, vadinasi kuo geresni emocijų supratimo gebėjimai, tuo mažiau sutrikęs tapatumas, savikryptingumas, empatija ir artimumas. Galima pastebėti, jog silpna koreliacija pasireiškia tik vaikinių imtyje tarp ERICA balų ir artimumo poskalės balų (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. *Emocijų reguliacijos indekso bei Asmenybės funkcionavimo klausimyno poskalių įverčių koreliacijos koeficientai*

	Bendra imtis		Vaikinai		Merginos	
	r	p	r	p	r	p
Tapatumas	-0,609	<0,001	-0,572	<0,001	-0,685	<0,001
Savikryptingumas	-0,547	<0,001	-0,488	<0,001	-0,629	<0,001
Empatija	-0,502	<0,001	-0,482	<0,001	-0,528	<0,001
Artimumas	-0,398	<0,001	-0,262	0,002	-0,570	<0,001

Pastaba. r – Pirsono koreliacijos koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo.. Paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos reikšmės

Apibendrinant, tyrimo rezultatai parodė, kad emocijų supratimas yra susijęs su paauglių asmenybės funkcionavimu. Ryšys tarp nagrinėjamų kintamųjų buvo teigiamas, todėl galima daryti prielaidą, kad kuo prasčiau paaugliai supranta emocijas, tuo labiau sutrikusi jų asmenybė. Sąsajos išliko statistiškai reikšmingos nepriklausomai nuo tiriamųjų lyties.

3.3 Ryšys tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo

Trečiuoju uždaviniu siekta nustatyti ryšį tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Ryšiui įvertinti naudotas Pirsono koreliacijos koeficientas. Duomenų analizė parodė, jog SDQ Elgesio problemų skalės balai statistiškai reikšmingai susiję su LoPF – Q bendru balu ($r=0,465$, $p<0,001$). Koreliacija vidutinė, teigiama. Remiantis gautais rezultatais, kuo labiau išreikštos elgesio problemos, tuo labiau sutrikęs asmenybės funkcionavimas. Skalių balai statistiškai reikšmingai koreliavo tiek merginų ($p<0,05$), tiek vaikinių ($p<0,05$) imtyje (žr. 4 lentelę). Ryšiai vidutiniai, teigiami.

10 lentelėje galima matyti SDQ balų koreliacijas su keturiomis LoPF – Q skalėmis. SDQ Emocijų problemų skalės balai statistiškai reikšmingai koreliuoja su visomis LoPF skalėmis ($p<0,05$). Galima matyti, jog stipriausias ryšys aptiktas tarp elgesio problemų ir empatijos bei tarp elgesio problemų ir savikryptingumo. Tuo tarpu, elgesio problemų ryšys su tapatumu ir artimumu – silpnas, neigiamas.

Peržvelgiant koreliacijas tarp skirtingų lyčių grupių, galima matyti, jog abiejų imčių skalių balai tarpusavyje koreliuoja statistiškai reikšmingai ($p<0,05$) (žr. 10 lentelę). Vaikinių imtyje koreliacija tarp SDQ balų ir LoPF Artimumo poskalės balų yra silpna, teigiama, su kitomis poskalėmis koreliacijos vidutinškos. Tuo tarpu merginų imtyje, vidutinė koreliacija pasireiškia tik tarp SDQ balų ir Empatijos poskalės balų. Koreliacijos su tapatumo, savikryptingumo ir artimumo poskalių balais silpnos.

10 lentelė. *Elgesio problemų skalės balų koreliacija su Asmenybės funkcionavimo klausimyno bendru balu ir poskalių suminiai balais*

	Bendra imtis		Vaikiniai		Merginos	
	r	p	r	p	r	p
Bendras balas	0,465	<0,001	0,499	<0,001	0,460	<0,001
Tapatumas	0,385	<0,001	0,432	<0,001	0,351	<0,001
Savikryptingumas	0,417	<0,001	0,488	<0,001	0,370	<0,001
Empatija	0,517	<0,001	0,495	<0,001	0,540	<0,001
Artimumas	0,280	<0,001	0,240	0,004	0,346	<0,001

Pastaba. r – Pirsono koreliacijos koeficientas, p – reikšmingumo lygmuo. Paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos reikšmės

Apibendrinant, rezultatai parodė, kad probleminis elgesys yra susijęs su paauglių asmenybės funkcionavimu. Statistikai reikšmingos sąsajos pasireiškė siejant probleminį elgesį su kiekviena asmenybės funkcionavimo sritimi (tapatumu, savikryptingumu, empatija ir artimumu). Ryšys tarp nagrinėjamų kintamųjų buvo teigiamas, todėl galima daryti prielaidą, kad kuo labiau išreikštas paauglių probleminis elgesys, tuo labiau sutrikęs asmenybės funkcionavimas. Sąsajos išlieka statistiškai reikšmingos nepriklausomai nuo tiriamųjų lyties.

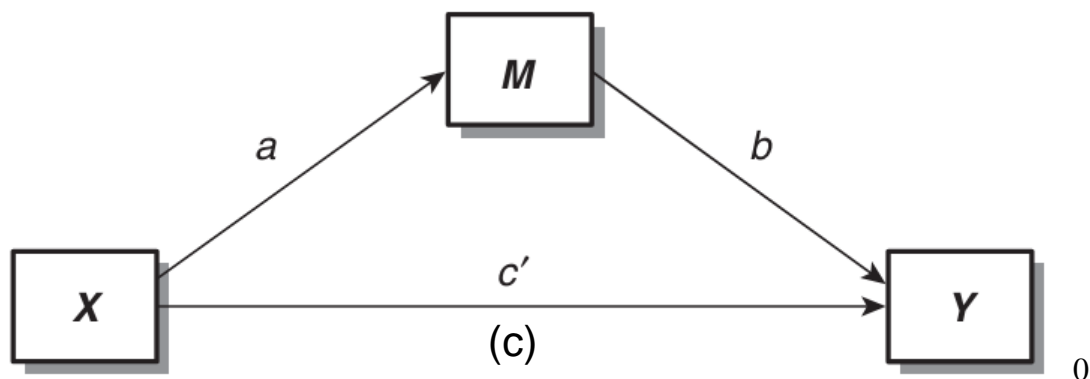
3.4 Mediaciniai ryšiai tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo

Ketvirtuoju uždaviniu buvo siekiama apžvelgti, koks ryšys sieja visus tris kintamuosius. Tam tyrinėti buvo vertinami mediaciniai ryšiai tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Tikrinant netiesiogines kintamųjų sąsajas, buvo remiamasi paprastu mediacijos modeliu, reprezentuojančiu priežastinius procesus, kuriuose nepriklausomas kintamasis (X) veikia priklausomą kintamąjį (Y), medijuojant trečiajam kintamajam (M) (Preacher & Hayes, 2008). 1 paveiksle galima matyti vizualinį mediacijos modelio pavaizdavimą. Remiantis Preacher & Hayes (2004) mediacijos schemoje yra vaizduojamas tiesioginis ryšys tarp X ir Y (kelias c'), kadangi tiriant mediacijos efektą c' neprivalo tapti nereikšmingu. Nepriklausomojo kintamojo efektas priklausomam buvo vertinamas pagal netiesioginio efekto reikšmingumą. Šis efektas buvo laikomas reikšmingu, kai pritaikius 5000 atsitiktinių kartotinių imčių saviranką (angl. *bootstrapping*), gauti reikšmės 95 proc. pasikliautiniai intervalai neapėmė 0 (Hayes, 2013).

Mediacijos modeliai yra skirti patvirtinti teiginius, o ne atrasti ryšius (Hayes, 2008). Kitaip tariant, nereikėtų bandyti visų galimų modelio variantų, pakaitomis priskiriant konstruktais nepriklausomo, priklausomo kintamųjų ir mediatoriaus vaidmenis ir stebint, kas pasirodo reikšminga. Sistema daro prielaidą, kad kintamųjų priežastinė tvarka yra žinoma arba bent jau stipriai pagrįsta teoriškai (Hayes, 2008). Todėl šiame darbe taip pat iškeltos prielaidos apie galimus konstrukto ryšius atsižvelgiant į analizuotą literatūrą.

Remiantis moksliniais straipsniais galima kelti dvi hipotezes, pirmiausia, kad probleminis elgesys veikia kaip mediatorius tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Kitaip tariant, prastesnis emocijų supratimas prognozuoja didesnį probleminio elgesio išreikštumą, o šis blogina asmenybės funkcionavimą. Antroji prielaida leidžia manyti, jog asmenybės funkcionavimas medijuoja ryšius tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Kitaip tariant, prastesnis emocijų supratimas prognozuoja

didesnius asmenybės funkcionavimo sutrikdymus, o sutrikę asmenybės funkcionavimas prognozuoja daugiau probleminio elgesio.

1 pav. Paprastas mediacijos modelis (Hayes, 2008)

Pastabos. Remiantis Hayes (2008):

X – nepriklausomas kintamasis;

M – mediatorius;

Y – priklausomas kintamasis;

a – ryšys tarp nepriklausomo kintamojo ir mediatoriaus;

b – ryšys tarp mediatoriaus ir priklausomo kintamojo, kontroliuojant nepriklausomą kintamąjį;

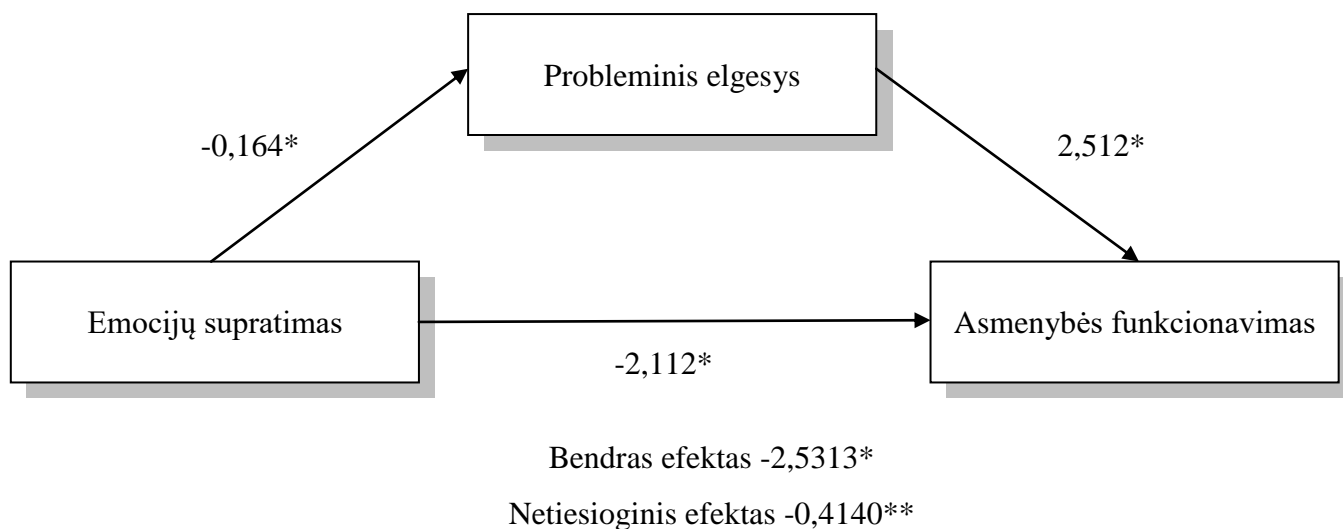
c' – tiesioginis ryšys tarp nepriklausomo ir priklausomo kintamojo, neatsižvelgiant į mediatorių;

c – bendras ryšys tarp nepriklausomo ir priklausomo kintamojo, atsižvelgiant į mediatorių.

Pirmajai prielaidai patikrinti mediacijos modelyje nepriklausomas kintamasis (X) buvo emocijų supratimas, mediatorius (M) – probleminis elgesys, priklausomas kintamasis (Y) – asmenybės funkcionavimas. Atitinkamai buvo naudojami ERICA Emocijų supratimo, SDQ Elgesio problemų ir LoPF – Q skalių suminiai balai.

Pirmiausia buvo įvertintas emocijų supratimo ir probleminio elgesio ryšys (kelio koeficientas a). Rezultatai parodė, jog modelis statistiškai reikšmingas, $F(1,287)=37,08$, $p<0,001$. Determinacijos koeficientas lygus 0,1144. Standartizuotas kelio a koeficientas lygus -0,3382 ($p<0,001$) ir rodo statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Toliau, įvertintos sąsajos tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo kelio koeficientas c' bei sąsajos tarp probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo kelio koeficientas b. Rezultatai parodė, kad modelis statistiškai reikšmingas, $F(2,286)=113,92$, $p <0,001$. Determinacijos koeficientas lygus 0,4434. Standartizuoti kelių koeficientai c' ir b lygūs -0,5070 ir 0,7824 ($p<0,001$; $p<0,001$) ir rodo statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo bei teigiamą tarp

probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Galiausiai įvertintos sąsajos tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo kelio koeficientas c . Rezultatai parodė, kad modelis statistiškai reikšmingas, $F(1,287)=166,65$ ($p<0,001$). Standartizuotas kelio koeficientas a lygus $-0,6061$ ($p<0,001$) ir rodo statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Ryšiai tarp kintamųjų pavaizduoti 1 pav.

2 pav. Emocijų supratimo efektas asmenybės funkcionavimui medijuojamas probleminio elgesio

* – $p < 0,001$

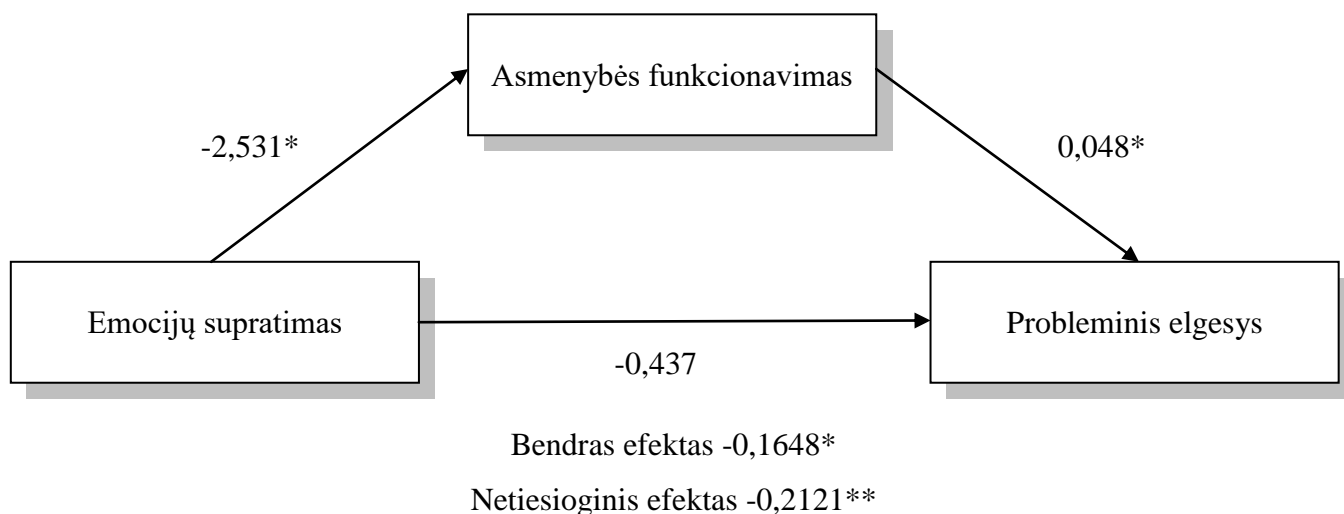
** – 95 proc. pasiklovimo intervalas CI [-0,1876;-0,0648]

Bendras emocijų supratimo efektas kintamajam asmenybės funkcionavimas lygus $-2,5313$ ($p<0,001$). Tiesioginis emocijų supratimo efektas kintamajam asmenybės funkcionavimas lygus $-2,1173$ ($p<0,001$). Netiesioginis emocijų supratimo efektas kintamajam asmenybės funkcionavimas lygus $-0,4140$. Standartizuotas netiesioginis emocijų supratimo efektas lygus $-0,0991$ ir yra statistiškai reikšmingas, 95 proc. pasiklovimo intervalas [-0,1394;-0,0597] ir neįtraukia 0. Tokie duomenys leidžia manyti, jog prastesnis emocijų supratimas prognozuoja didesnį probleminio elgesio išreikštumą, o didesnis probleminio elgesio išreikštumas prognozuoja labiau sutrikdytą asmenybės funkcionavimą. Tačiau, mediacinis ryšys tik iš dalies paaiškina ryšį tarp kintamųjų, nes egzistuoja tiesioginis ryšys tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo.

Antroji prielaida teigė, jog asmenybės funkcionavimas veikia kaip mediatorius emocijų supratimo ir probleminio elgesio ryšyje. Šiuo atveju modelyje nepriklausomas kintamasis (X) buvo emocijų supratimas, mediatorius (M) – asmenybės funkcionavimas, priklausomas kintamasis (Y) –

probleminis elgesys. Atitinkamai buvo naudojami ERICA Emocijų supratimo, LoPF – Q ir SDQ Elgesio problemų skalių suminiai balai.

Pirmiausia įvertintas ryšys tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo (kelio koeficientas a). Modelis statistiškai reikšmingas $F(1,287)=166,65$ ($p<0,001$). Determinacijos koeficientas lygus 0,3674. Standartizuotas kelio a koeficientas lygus -0,6061 ($p<0,001$) ir rodo statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Toliau, įvertintos sąsajos tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio (kelio koeficientas c') bei sąsajos tarp asmenybės funkcionavimo ir probleminio elgesio (kelio koeficientas b). Modelis statistiškai reikšmingas, $F(2,286)=40,538$ ($p<0,001$). Standartizuoti kelių koeficientas c' lygus -0,0896, tačiau statistiškai nereikšmingas ($p=0,173$), tai rodo statistiškai nereikšmingą ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Kelio koeficientas b lygus 0,4102 ($p<0,001$) ir rodo statistiškai reikšmingą ryšį tarp asmenybės funkcionavimo ir probleminio elgesio. Galiausiai įvertintos sąsajos tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio (kelio koeficientas c). Modelis statistiškai reikšmingas $F(1,287)=37,079$ ($p<0,001$). Determinacijos koeficientas lygus -0,1144. Standartizuotas kelio koeficientas a lygus -0,3382 ir rodo statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Ryšiai tarp kintamųjų pavaizduoti 2 pav.

3 pav. Emocijų supratimo efektas probleminiam elgesiui medijuojamas asmenybės funkcionavimo

* – $p<0,001$

** – 95 proc. pasiklovimo intervalas CI [-0,5945;-0,2476]

Bendras emocijų supratimo efektas kintamajam probleminis elgesys yra statistiškai reikšmingas ir lygus $-0,1648$ ($p < 0,001$). Tiesioginis emocijų supratimo efektas kintamajam probleminis elgesys nėra statistiškai reikšmingas, lygus $-0,044$ ($p = 0,173$). Netiesioginis emocijų supratimo efektas probleminiam elgesiui lygus $-0,121$. Standartizuotas netiesioginis požiūrio efektas $-0,249$ ir yra statistiškai reikšmingas, 95 proc. pasiklovimo intervalas $[-0,3751; -0,1332]$, neįtraukia nulio.

Tokie rezultatai rodo, jog emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio. Ryšys yra paremtas trečiuoju kintamuoju, medijuojančiu ryšį tarp konstrukto, vienas kurių gali būti asmenybės funkcionavimas. Tačiau stebimas statistiškai reikšmingas ryšys tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo ir, savo ruožtu, asmenybės funkcionavimo ir probleminio elgesio. Tokie duomenys leidžia manyti, jog prastesnis emocijų supratimas prognozuoja labiau sutrikdytą asmenybės funkcionavimą, o labiau sutrikdytas asmenybės funkcionavimas prognozuoja didesnę probleminio elgesio išreikštumą.

Apibendrinant, rezultatai rodo, jog ryšius tarp visų trijų nagrinėjamų kintamųjų galima paaiškinti keliais būdais. Pirmoji prielaida teigė, jog probleminis elgesys medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Duomenys parodė statistiškai reikšmingus ryšius tarp visų kintamųjų ir netiesioginio ryšio tarp jų. Tai reiškia, jog probleminis elgesys iš dalies paaiškina ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Tačiau mediacinis ryšys nėra vienintelis būdas paaiškinti ryšį tarp kintamųjų. Antroji prielaida teigė, jog asmenybės funkcionavimas medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Šio tyrimo duomenys parodė, jog ryšys tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio atsiranda veikiant trečiajam kintamajam, šiuo atveju asmenybės funkcionavimu. Kadangi tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio nebuvo nustatyta statistiškai reikšmingo ryšio, galima manyti, jog emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Šio darbo tikslas buvo ištirti sąsajas tarp paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Jam pasiekti buvo atliktas kiekybinis tyrimas, kurio imtis buvo 13 – 16 metų paaugliai (8–9 klasių mokiniai). Pagrindiniai darbo rezultatai atskleidė: neigiamus ryšius tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio bei emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo; teigiamą ryšį tarp probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Rezultatai taip pat parodė, jog probleminis elgesys iš dalies medijuoja ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Tuo tarpu, paauglių emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio, ryšys tarp kintamųjų yra veikiamas mediatoriaus, vienas jų gali būti asmenybės funkcionavimas.

4.1 Paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio sąsajos

Pirmasis tyrimo uždavinys buvo skirtas įvertinti ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Tyrimo rezultatai parodė, jog abu konstruktai yra susiję, ryšys tarp jų yra neigiamas, todėl galima manyti, jog kuo prasčiau paaugliai supranta emocijas, tuo labiau išreikštas jų probleminis elgesys. Panašius rezultatus gavo Hessler & Katz (2010) tyrę sąsajas tarp vaikų ir paauglių emocijų reguliacijos ir psichoaktyvių medžiagų vartojimo. Atlikto tyrimo duomenys parodė, jog tyrimo dalyviai, kurių emocijų supratimas ir reguliavimas yra prastas, susiduria su didesne tikimybe vartoti stiprius narkotikus.

Pasak Hessler & Katz (2010), prastas emocijų supratimas yra siejamas su probleminiu elgesiu. Paaugliai, kurie prastai supranta emocijas, turi daugiau internalizuotų problemų. Hessler & Katz (2010) kelia prielaidą, jog paaugliai, kurie nesupranta savo emocijų arba neturi galimybių išreikšti emocijų, gali turėti ribotus išteklius įveikti savo neigiamus jausmus ir imtis rizikingo arba destruktivaus elgesio, kaip būdo numalšinti stiprias emocijas. Tokią prielaidą kelia ir Rubenstein (2018), pasak autoriaus, paaugliai, kuriems sunku suprasti emocijas, siekdami susidoroti su dideliu streso lygiu, gali naudoti probleminį elgesį (pvz., vartoti įvairias medžiagas) kaip įveikos strategiją. Kohls et al. (2020) tyrimo duomenys taip pat parodė, jog sunkumai atpažįstant emocijas yra vienas dažniausiai pasireiškiančių deficitų elgesio sutrikimų kontekste.

Priešingus rezultatus gavo Gobel et al. (2016), autorių tyrimas buvo atliktas su jaunesne imtimi, vaikais, tačiau duomenys neparodė reikšmingo ryšio tarp eksternalizuotų simptomų ir emocijų supratimo. Galima manyti, kad ryšys tarp nagrinėjamų konstrukto atsiranda veikiant kitiems

kintamiesiems. Literatūroje, emocijų supratimas dažniausiai vertinamas emocijų reguliacijos kontekste, taigi galima kelti prielaidą, kad emocijų supratimo trūkumas, neigiamai veikia emocijų reguliacijos gebėjus, o šie atitinkamai didina probleminio elgesio pasireiškimą. Nežinojimas, kokią emociją asmuo jaučia, apsunkina galimybes pasirinkti tinkamą emocijų reguliacijos strategiją (Chapman, 2019).

Jauni žmonės, kurie gali efektyviai ir lanksčiai atpažinti ir reguliuoti savo emocijas, kurie geba veiksmingai apdoroti ir reaguoti į asmeninius ir situacinius paauglystės poreikius bei kurie apgalvoja savo įveikos būdus ir sprendimus, turi daugybę įrankių, padedančių tinkamai susidoroti su stresoriais ir įvairiais iššūkiais (Modecki et al., 2017). Kitaip tariant, gera emocijų reguliacija paskatina paauglius imtis adaptyvių įveikos strategijų. Tuo tarpu, paaugliai, kurie susiduria su emocijų reguliacijos sunkumais, kaip įveikos strategiją gali rinktis probleminį elgesį. Pasak Benzi et al. (2022), sunkumai reguliuojant emocijas būsenas paauglystėje yra susiję su probleminiu elgesiu. Autorių teigimu, gynybinis polinkis neigiamas emocines būsenas išreikšti elgesiu gali sukelti agresiją, kuri pasireiškia nuolatiniu sunkumu ir gali būti nukreipta į save ir kitus.

Prastas emocijų reguliavimas ir su tuo susijęs nereguliuojamas elgesys iš dalies gali kilti dėl emocijų supratimo trūkumo (Edwards & Wupperman, 2016). Pasak Edwards & Wupperman (2016), paprastai daroma prielaida, kad norint pasirinkti ir įgyvendinti veiksmingą emocijų reguliavimo strategiją, individas pirmiausia turi suvokti ir suprasti savo emocinės patirties prigimtį. Pradžiai emocijas suprantantys asmenys linkę naudoti ne tokias veiksmingas emocijų reguliavimo strategijas, įskaitant netinkamą elgesį (pvz., piktnaudžiavimą narkotinėmis medžiagomis, savęs žalojimą). Ir priešingai žmonės, geriau suprantantys emocijas, paprastai gali efektyviau jas valdyti ir naudoti adaptyvias įveikos strategijas, kai patiria intensyvias, neigiamas emocijas.

Derks et al. (2017) atlikto tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, jog emocijų supratimo trūkumas siejamas su polinkiu į impulsyvų savidestruktyvų elgesį, pavyzdžiui, savęs žalojimą ir savižudybę. Kuomet jausmai nėra tinkamai identifikuojami ir apibūdinami, sutrinka emocinė raiška ir problemų sprendimo strategijos, todėl didėja emocinė įtampa. Tokiu atveju, save žalojantis elgesys vertinamas kaip būdas išreikšti ir sumažinti šią įtampą (Derks et al., 2017).

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, jog probleminis elgesys neretai iškyla kaip būdas atlaikyti stiprias nemalonus emocijas. Stiprias emocines reakcijas yra sunkiau išjausti, kuomet paauglys nesupranta ir negali įvardinti, ką jaučia. Tai paskatina imtis probleminio elgesio, kaip būdo nuslopinti kylančias emocijas.

4.2 Paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo sąsajos

Antruoju uždaviniu buvo siekiama įvertinti ryšius tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Remiantis rezultatais, emocijų supratimas yra susijęs su asmenybės funkcionavimu. Sąsajos išlieka reikšmingos ir išskyrus asmenybės funkcionavimą į atskiras sritis (tapatumą, savikryptingumą, empatiją ir artimumą). Ryšys tarp jų neigiamas, todėl galima manyti, jog kuo prasčiau paaugliai supranta emocijas, tuo labiau sutrikusi jų asmenybė (visose asmenybės funkcionavimo srityse).

Panašius duomenis gavo Katar et al. (2023) tyrimą atlikę suaugusiųjų imtyje. Pasak autorių, emocijų supratimas yra susijęs su skirtingais asmenybės stiliais, tuo tarpu emocijų reguliavimo sunkumai gali sutrikdyti asmenybės funkcionavimą. Asmuo, kuriam sunku reguliuoti ir interpretuoti savo emocijas, greičiausiai neturės aiškaus savęs ir savo patirties supratimo, o tai gali trukdyti formuoti aiškiai apibrėžtam tapatumui (Shalala et al., 2020). Pasak Johansen et al., (2015), emocijų supratimo trūkumas daro įtaką asmeniniam ir tarpasmeniniam funkcionavimui, o gebėjimas suvokti, toleruoti ir išreikšti įvairias emocijas yra susijęs su pagrindiniais asmenybės funkcionavimo aspektais.

Ryšiai tarp konstrukto mokslinėje literatūroje dažniau analizuojami ir aiškinami emocijų supratimą vertinant platesniame kontekste – emocijų reguliacijos, o asmenybės funkcionavimą iš asmenybės sutrikimų perspektyvos. Mokslinėje literatūroje emociniai aspektai itin dažnai nagrinėjami ribinio asmenybės sutrikimo kontekste (RAS). Vienas iš galimų paaiškinimų tarp emocijų supratimo ir RAS yra, jog prastas emocijų supratimas yra ribinės asmenybės ir sutrikime pasireiškiančio emocinio nestabilumo pagrindas (Cole et al., 2009). Pasak Derks et al. (2017), egzistuoja ryšys tarp emocijų supratimo ir ribinio asmenybės sutrikimo bei tarp RAS ir aleksitimijos. Autorių teigimu, tokie duomenys rodo, jog pagrindiniai sunkumai, kuriuos reikia įveikti diagnozavus RAS, yra emocijų suvokimas ir tinkamas jų įvardinimas.

Be to, remiantis Derks et al. (2017), didžioji dalis emocijų disreguliacijos ribinėse asmenybės patologijose yra susijusi su emocijų supratimo trūkumu. Pasak autorių, nepakankamas emocijų supratimas mažina emocijų reguliavimo galimybes. Tuo tarpu, gebėjimas reguliuoti emocijas yra vienas esminių asmenybės funkcionavimo aspektų paauglystėje (Benzi et al., 2022). Emocijų reguliavimas gali palengvinti asmenybės funkcionavimą dviem būdais: skatinant asmenybės veikimo lankstumą bei stimuliuodamas dinamiškus mainus tarp asmenybės procesų, taigi emocijų reguliavimas gali skatinti darną ir ilgalaikį stabilumą visoje asmenybės sistemoje (Koole, 2010).

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, jog prastas emocijų supratimas gali trikdyti tinkamą asmenybės funkcionavimą. Sunkumai suprantant emocijas gali neigiamai veikti asmens tapatumą ir tarpasmeninius santykius, kurie yra asmenybės funkcionavimo komponentai. Be to, emocijų supratimo problemos neretai pasireiškia ribinio asmenybės sutrikimo kontekste ir gali būti emocijų disreguliacijos pagrindas.

4.3 Paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo sąsajos

Paauglių probleminis elgesys yra susijęs su asmenybės funkcionavimu. Ryšys teigiamas, todėl kuo labiau išreikštas paauglių probleminis elgesys, tuo labiau sutrikęs asmenybės funkcionavimas. Panašius duomenis gavo Heahner et al. (2023), suaugusiųjų imtyje, rezultatai parodė, jog asmenybės funkcionavimo sutrikimai gali paaiškinti netinkamą elgesį, pavyzdžiui, jei žmonių tarpasmeninis funkcionavimas yra sutrikęs, jiems gali trūkti gebėjimo elgtis maloniai arba emociškai stabiliai. Fleck et al. (2022) tyrime buvo nagrinėjamos sąsajos tarp vaikų ir paauglių probleminio elgesio ir ribinio asmenybės sutrikimo. Rezultatai buvo panašūs į gautus šiame tyrime ir parodė, jog vaikai ir paaugliai, kurių RAS yra labiau išreikštas, linkę patirti daugiau elgesio problemų. Pasak autorių, tokie rezultatai rodo ankstyvas neigiamas RAS pasekmes.

Internalizuotos ir eksternalizuotos elgesio problemos reikšmingai prisideda prie asmenybės sutrikimų paūmėjimo paauglystėje (Benzi et al., 2023). Šios problemos yra reikšmingi asmenybės sutrikimus prognozuojantys veiksniai ir išlieka kaip jų gretutiniai veiksniai visos raidos metu (Benzi et al., 2023). Ankstyvos eksternalizuoto elgesio problemos yra susijusios su patologine asmenybe (Arslan et al., 2021). Remiantis Arslan et al. (2021), yra dvi priežastys, galinčios paaiškinti ryšį su asmenybės patologija: pirma, eksternalizuotos problemos ilgainiui gali netinkamai modifikuoti asmenybę taip, kad vaikai, turintys eksternalizuotų problemų, tampa labiau atsiskyrę ir labiau pasižymi psichotiniais bruožais. Antra, asmenybės patologijai ir eksternalizuotam elgesiui būdingi bendri elgesio ir neurologiniai sutrikimai, pavyzdžiui, bloga savireguliacija.

Remiantis Larrivee (2013), paauglių asmenybės sutrikimų antecedentai gali būti vaikystės emocinės ir elgesio problemos. Opozicinis elgesio sutrikimas taip pat yra vienas iš galimų RAS nuspėjamųjų veiksnių (Larrivee, 2013). Okado & Bierman (2014) atlikto tyrimo duomenys taip pat parodė, jog vaikų imtyje, aukštas agresijos lygis gali kelti riziką antisocialaus asmenybės sutrikimo išsivystymui.

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, jog tarp probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo galimas abipusis ryšys. Probleminis elgesys gali atsirasti kaip asmenybės funkcionavimo sutrikimų pasekmė. Tačiau, galimas ir priešingas variantas, jog probleminis elgesys neigiamai veikia asmenybės funkcionavimą ir gali vesti link psichopatologijos.

4.4 Paauglių emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo ryšiai

Ketvirtuoju uždaviniu buvo siekta ištirti ryšius tarp visų trijų konstrukčių. Taigi, tyrinėti mediaciniai ryšiai tarp paauglių emocijų supratimo, elgesio problemų ir asmenybės funkcionavimo. Tyrime sprendžiant, kuriuos kintamuosius priskirti nepriklausomam kintamajam (priežastis), o kuriuos priklausomam, buvo remtasi analizuota literatūra. Iškeltos dvi prielaidos apie glimus ryšius tarp reiškinių.

Remiantis Bielskyte–Simanavičiene ir Pauriene (2017): „Vaiko elgesio ar (ir) emocijų sunkumai trukdo jo asmenybės plėtotei ir saviraiškai“ (1 p.). Kadangi literatūroje asmenybės funkcionavimas dažniau iškyla kaip emocijų ir/arba elgesio problemų pasekmė, jis nebuvo laikomas kaip galimas mediacijos modelio nepriklausomas kintamasis. Taip pat, analizuojant emocijų supratimo ir elgesio problemų ryšį, literatūroje neretai elgesio problemos apibrėžiamos kaip kylančios dėl netinkamos emocijų įveikos (Hessler & Katz, 2010; Rubenstein, 2018). Be to, pasak Nicolo et al. (2011), asmenybės sutrikimai gali būti prasto emocijų supratimo pasekmė. Taigi, kaip nepriklausomas arba priežastinis reiškinys buvo pasirinktas emocijų supratimas. Tuo tarpu, analizuotoje mokslinėje literatūroje išryškėjo, jog elgesio problemos gali būti ir asmenybės sutrikimo antecedentas ir pasekmė (Weekers et al., 2021; Larrivee, 2013), taigi šie konstruktai buvo išbandyti kaip mediatoriai pakaitomis.

Pirmoji prielaida, jog probleminis elgesys medijuoja ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Tyrimo duomenys parodė, jog probleminis elgesys iš dalies medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo. Mediacija įvardinama kaip dalinė, kadangi aptiktas tiek netiesioginis ryšys tarp kintamųjų (mediacinis), tiek tiesioginis. Taigi, remiantis tyrimo rezultatais, prastesnis emocijų supratimas prognozuoja didesnę probleminio elgesio išreikštumą, šis savo ruožtu prognozuoja didesnę asmenybės funkcionavimo sutrikdymą. Tačiau emocijų supratimo sunkumai prognozuoja labiau sutrikusį asmenybės funkcionavimą ir tiesiogiai.

Sleauwaegen et al. (2017) atliko tyrimą su suaugusiais ir vertino aleksitimijos, ribinio asmenybės sutrikimo ir savęs žalojančio elgesio sąsajas. Visi konstruktai yra artimi vertinamiems

šiam darbe, žvelgiant į save žalojantį elgesį, kaip probleminį. Remiantis tyrimo duomenimis, kai asmenys turintys RAS yra sumišę dėl savo jausmų ir susiduria su sunkumu įvardinti, ką jaučia, jie dažniau įsitraukia į save žalojantį elgesį. Tačiau, autoriai mini, jog tarp asmenų turinčių diagnozuotą RAS, su savęs žalojimu yra susijusios būtent problemos su emocijų verbalizacija ir komunikacija, o ne identifikacija ar atskyrimu. Emocijų apibūdinimo sunkumai yra susiję su slopinama emocine išraiška ir atitinka ambivalentiškumą emocinės išraiškos atžvilgiu, dėl kurio gali atsirasti savęs žalojimas, vietoje žodinio jausmų išreiškimo, kitaip tariant „veiksmai vietoje žodžių“.

Antroji prielaida, jog asmenybės funkcionavimas medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio. Rezultatai parodė, jog asmenybės funkcionavimas gali būti vienas iš ryšio mediatorių. Duomenys taip pat parodė, jog emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio. Ryšys tarp kintamųjų atsiranda dėl mediatoriaus, šiuo atveju, asmenybės funkcionavimo. Taigi, prastesnis emocijų supratimas prognozuoja labiau sutrikusį asmenybės funkcionavimą, o šis prognozuoja didesnę probleminio elgesio išreikštumą. Ribinio asmenybės sutrikimo kontekste, probleminis elgesys, pvz., medžiagų vartojimas, priklausomybės, gali atsirasti dėl emocijų disreguliacijos (Martino et al., 2016). Medžiagų vartojimas, siekiant paveikti savo psichikos būsenas gali tapti įprastu (dėl savo neigiamo pastiprinimo savybių) ir sukelti priklausomybę. Ilgalaikėje perspektyvoje priklausomybės gali sumažinti gebėjimą kontroliuoti elgesį ir padidinti impulsyvumo ir agresijos tikimybę (Martino et al., 2016).

Garofalo et al. (2018) atlikto tyrimą, kuriame analizavo sąsajas tarp suaugusiųjų aleksitimijos ir agresyvaus elgesio, medijuojant emocijų disreguliacijai. Rezultatai parodė, jog emocijų disreguliacija pilnai medijuoja ryšį tarp tiriamų konstrukto. Kitaip tariant, duomenys, jog tarp aleksitimijos ir agresyvaus elgesio nėra tiesioginio ryšio, siejasi su šiuo tyrimu gautais duomenimis, jog emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio. Galima kelti prielaidą, jog mechanizmai siejantys emocijų supratimą ir probleminį elgesį gali būti suprantami asmenybės funkcionavimo kontekste.

Apibendrinant, galima kelti prielaidą, jog ryšys tarp emocijų supratimo ir probleminio elgesio yra paremtas trečiuoju konstrukto, šiuo atveju asmenybės funkcionavimu. Tiesioginis ryšys tarp šių konstrukto neaptiktas, kitaip tariant emocijų supratimas savaime neprognozuoja probleminio elgesio. Taip pat galima manyti, jog ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo medijuoja probleminis elgesys.

4.5 Tyrimo ribotumai ir privalumai.

Vienas iš darbo ribotumas yra probleminio elgesio vertinimui skirto instrumento žemas vidinis suderinamumas. SDQ vaikų versijos patikimumas yra mažiausias, lyginant su tėvų ir mokytojų versijomis (Gintilienė ir kt., 2004). Taip pat, vaikų savęs vertinimo duomenys yra mažiausiai vertingi prognozuojant įvairius sutrikimus SDQ rezultatų pagiringu, kadangi vaikai problemų egzistavimą pripažįsta tik iš dalies arba teiginius apie problemas supranta skirtingai (Gintilienė ir kt., 2004). Todėl, tyrimo duomenis reikėtų vertinti atsargiai, labiau patikimi instrumentai galimai parodytų tikslesnius arba kitokius rezultatus. Tačiau, šiuo metu tai yra vienintelis Lietuvoje standartizuotas nedidelės apimties instrumentas, leidžiantis įvertinti paauglių elgesio problemas (savižinos klausimyno principu). Todėl, šis tyrimo trūkumas, atskleidžia ir poreikį, Lietuvoje adaptuoti daugiau instrumentų vertinančių paauglių elgesio problemas. Kartojant tyrimą, galima būtų įtraukti mokinių tėvus arba mokytojus, tokiu atveju probleminio elgesio įverčiai būtų labiau patikimi. Taip pat, vertinimui skiriant daugiau laiko, galima naudoti T. Achenbacho sukurtą ASEBA klausimyną, vaikų ir paauglių formą. Šiame tyrime ASEBA nebuvo naudojamas dėl itin didelės instrumento apimties.

Galusiai tyrimo imtis apima tik paauglius esančius viduriniajame paauglystės etape. Tokia imtis buvo pasirinkta atsižvelgiant į duomenis, jog viduriniajame paauglystės raidos etape esantys paaugliai pasižymi didžiausiais asmenybės patologijos bruožų pasireiškimu ir ekstrernalizuotų elgesio problemų lygiais (Skabeikytė–Norkienė et al., 2022). Rezultatai gali skirtis jaunesnių arba vyresnių paauglių imtyje. Todėl, šio tyrimo rezultatų negalima generalizuoti visiems paaugliams, o reikėtų matyti kaip reprezentuojančius 14 – 16 metų amžiaus grupę. Kartojant tyrimą, būtų naudinga įtraukti skirtingo amžiaus paauglius (apimti visas paauglystės stadijas), tuomet rezultatai reprezentuotų visus paauglius.

Kalbant apie tyrimo privalumus, darbe analizuojami konstruktai yra mažai ištirti mokslinėje literatūroje, ypač Lietuvoje. Didelė dalis mokslinių straipsnių analizuoja artimus konstruktus nagrinėjamiems šiame darbe. Emocijų supratimas dažnai vertinamas emocijų reguliacijos kontekste, o asmenybės funkcionavimas asmenybės sutrikimų (dažniausiai ribinio asmenybės sutrikimo) kontekste. Taigi, šis tyrimas gali padėti geriau suprasti, kaip platesnių konstrukto komponentai veikia vienas kitą. Taip pat tyrime naudota LoPF–Q klausimyno Atrankos versija dar nėra naudojama Lietuvoje, todėl šis tyrimas gali papildyti duomenis apie šios versijos psichometrinės charakteristikas Lietuvos mokinių imtyje.

4.6 Praktinės rekomendacijos

Tyrimo duomenys atskleidė ryšius tarp paauglių emocijų supratimo, elgesio problemų ir asmenybės funkcionavimo. Tuo tarpu, analizuota mokslinė literatūra patvirtino, jog šie konstruktai veikia vienas kitą, pablogėjimas viename iš jų siejasi su pablogėjimu kitame. Sutrikimai kiekviename iš analizuotų konstrukto gali būti rizikos veiksniai emocijų, elgesio ir asmenybės sutrikimų išsivystymui (Cho & Lee, 2017; Haas et al., 2019; Weissman et al., 2020). Tokie duomenys atskleidžia visų nagrinėtų konstrukto problemų ankstyvos intervencijos ir prevencijos poreikį, siekiant išvengti tolimesnių pasekmių. Gauti rezultatai gali būti naudingi mokykloms, psichikos sveikatos specialistams bei paauglių tėvams. Tyrimo duomenys leidžia plačiau pažvelgti į analizuojamus konstruktus ir pastebėti, jos sunkumai vienoje srityje gali sumažėti tobulinant kitą, pvz., lavinant emocijų supratimą, gali sumažėti probleminio elgesio pasireiškimas. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus ir analizuotą mokslinę literatūrą ir tyrėjos išvalgas, sukurtos rekomendacijos aktualios mokykloms, tėvams ir su paaugliais dirbantiems specialistams:

1. Emocijų supratimas yra vienas iš platesnių emocinių procesų komponentų, tokių kaip emocijų reguliacija, o ši yra susijusi su emociniu intelektu. Todėl mokyklose naudinga mokyti paauglius tinkamų emocijų reguliacijos įgūdžių ir lavinti jų emocinį intelektą. Vienas iš būdų tai daryti – organizuoti užsiėmimus mokiniams, kurių metu būtų akcentuojamos emocijos, lavinamas emocinis intelektas. Užsiėmimų metu naudinga paauglius mokyti galimų stiprių emocijų įveikos būdų, streso valdymo strategijų (pvz., kvėpavimo pratimų, relaksacijos pratimų). Taip pat, emocijų supratimo lavinimui yra naudinga grupinė terapija, paremta tarpusavio sąveika ir psichodramos metodu bei nuotykių terapija (Kara & Yuksel, 2022). Todėl, būtų vertinga mokyklose organizuoti grupių pagrindu vedamus psichoterapinius užsiėmimus arba teikti šviečiamojo pobūdžio informaciją mokyklos bendruomenei, apie tokios pagalbos galimybes kitose institucijose/įstaigose. Be to, atsižvelgiant, jog ankstesnės rekomendacijos reikalauja atitinkamų resursų ir išteklių, jos gali būti sunkiau įgyvendinamos, kai kuriose mokyklose. Mažai resursų reikalaujanti prieiga – šviečiamoji medžiaga vaikams ir paaugliams. Mokyklose pravartu mokiniams teikti informaciją, kalbėti apie emocijas ir tinkamas jų valdymo strategijas.

Be to, itin svarbus ir šeimos kontekstas bei tėvų su emocijomis susijęs elgesys. Jauni žmonės mokosi, kaip tinkamai atpažinti, išreikšti ir valdyti emocijas, remdamiesi šeimos narių pavyzdžiu, modeliudami tėvų elgesį. Tačiau, jei su emocijų išraiška susijusios patirtys yra neigiamos, paauglių emocinis žodynas gali būti ribotas. Be to, kai kurios nuostatos ir taisyklės šeimoje gali trukdyti vaikams

pažinti savo tikrus jausmus, o tai gali paskatinti savo emocijų slopinimą ar maskavimą. Dėl to paauglystėje emocijų supratimas gali būti ribotas, o kai kuriems paaugliams gali būti sunku atpažinti, suprasti ir perteikti savo emocijas (Kara & Yuksel, 2022). Tėvams būtų svarbu skatinti paauglių kalbėjimą apie emocijas bei patiems rodyti pavyzdį, būnant atviriems apie savo jausmus. Taip pat svarbu nebausti paauglių už jų stiprias emocijų išraiškas, o ugdyti nuostata, jog visos emocijos yra tinkamos, tačiau, skatinti nežalingą, adaptyvią emocijų išraišką ir valdymo būdus.

2. Atsižvelgiant į atrastus emocijų supratimo ir probleminio elgesio ryšius, galima manyti, jog emocijų reguliacijos įgūdžių ugdymas yra vienas iš probleminio elgesio prevencijos būdų. Atsižvelgiant, jog probleminis elgesys neretai naudojamas, kaip stiprių emocijų išraiška ar įveikos strategija, mokyklose galima būtų sukurti erdves, kuriose mokiniai galėtų nusiraminti. Pvz., įrengus patalpą, kurioje būtų objektas, į kurį galima būtų trenkti, paaugliai galėtų išlieti susikaupusį pyktį smūgiuojant į saugų daiktą ir neišliejant emocijų žalingu, pvz., muštynių, būdu. Be to, galima kelti prielaidą, jog erdvių, kuriose mokiniai galėtų nusiraminti ir praleisti laiką tarp pamokų ir po jų, įkūrimas mokyklose, galėtų sumažinti probleminio elgesio pertraukų metu pasireiškimą, nes mokiniai turėtų galimybes praleisti laiką nežalingu ir įtraukiančiu būdu. Taip pat būtų vertinga mokyklose kuo labiau skatinti įvairias popamokines veiklas, į kurias mokiniai galėtų įsitraukti. Tai padėtų mokiniams nukreipti savo elgesį adaptyvios veiklos link ir sukurtų galimybę leisti laiką nesirenkant probleminio elgesio (pvz., vietoje susitikimų vartojant psichoaktyvias medžiagas, mokiniai turėtų galimybę ir erdvę susitikti žaisti komandinių žaidimų ar užsiimti panašia aktyvia veikla).

Be to, itin svarbus šeimos ir ugdymo įstaigos bendradarbiavimas. Ryšys tarp mokytojų ir tėvų padėtų ieškoti efektyviausių, individualizuotų būdų elgesio problemų prevencijai konkrečiam mokiniui. Pasak Žygaitienės ir Veličkienės (2016), nuolatinis tėvų ir mokytojų bendradarbiavimas, komunikuojant tarpusavyje, vykdant prevencinius projektus ir juose dalyvaujant, aptariant individualius susitarimus bei kontroliuojant jų laikymąsi veikia kaip efektyvi delinkventinio elgesio prevencija.

3. Remiantis tyrimo duomenimis, siekiant skatinti adaptyvų asmenybės funkcionavimą paauglystėje, gali padėti emocijų supratimo ugdymas ir probleminio elgesio mažinimas. Todėl, anksčiau minėtos rekomendacijos svarbios ir paauglių asmenybės funkcionavimui. Adaptyvesnio asmenybės funkcionavimo skatinimui taip pat svarbu ugdyti tvirtą paauglio tapatumą, savikryptingumą, empatiją ir artimumą. Kitaip tariant, stiprinti savojo „aš“ jausmą ir tarpasmeninius santykius. Todėl, vertinga ugdyti pozityvų paauglių savęs vaizdą ir mokyti, kaip užmegzti artimus santykius. Šiems

tikslams pasiekti taip pat gali padėti psichologinė pagalba paaugliams, įskaitant grupinius užsiėmimus, kurie gali padėti dirbti tiek su asmenine, tiek su tarpasmenine asmenybės funkcionavimo sritimis.

Apibendrinant, analizuotos emocijų, elgesio ir asmenybės funkcionavimo sritys yra susiję tarpusavyje, todėl siekiant keisti vieną sritį naudinga atsižvelgti į kitas. Taip pat dėl nagrinėjamų konstrukto sąsajų, viena prevencinė priemonė, pvz., grupinė terapija arba užsiėmimai mokiniams, gali teigiamai veikti visus konstruktus.

IŠVADOS

1. Atrastos sąsajos tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio: prastėjant gebėjimui suprasti emocijas, didėja probleminio elgesio išreikštumas.
2. Nustatyta, jog paauglių emocijų supratimas susijęs su asmenybės funkcionavimu: prastėjant emocijų supratimui, didėja asmenybės funkcionavimo sutrikdymo lygis.
3. Atrastos sąsajos tarp paauglių probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo: didėjant probleminio elgesio išreikštumui, didėja asmenybės funkcionavimo sutrikdymo lygis.
4. Nustatyta, jog probleminis elgesys iš dalies medijuoja ryšį tarp emocijų supratimo ir asmenybės funkcionavimo: prastesnis emocijų supratimas prognozuoja didesnę probleminio elgesio išreikštumą, tai savo ruožtu prognozuoja didesnę asmenybės funkcionavimo sutrikdymą. Be to, asmenybės funkcionavimas atsiskleidė kaip ryšį tarp paauglių emocijų supratimo ir probleminio elgesio pilnai medijuojantis veiksnys.

LITERATŪRA

- Allan, S. (2020). Behaviour Problems Among Adolescents in Clinical and Community Settings: From Frequency to Prevention (Doctoral dissertation, University of Roehampton). https://pure.roehampton.ac.uk/ws/portalfiles/portal/2876671/Behaviour_problems_among_adolescents_in_clinical_and_community_settings.pdf
- Arslan, İ. B., Lucassen, N., Van Lier, P. A., De Haan, A. D., & Prinzie, P. (2021). Early childhood internalizing problems, externalizing problems and their co-occurrence and (mal)adaptive functioning in emerging adulthood: a 16-year follow-up study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, *56*, 193-206. <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01959-w>
- Aspan, N., Vida, P., Gadoros, J., & Halasz, J. (2013). Conduct symptoms and emotion recognition in adolescent boys with externalization problems. *The Scientific World Journal*, 2013. <https://doi.org/10.1155/2013/826108>
- Babicka-Wirkus, A., Kozłowski, P., Wirkus, Ł., & Stasiak, K. (2023). Internalizing and externalizing disorder levels among adolescents: Data from Poland. *International journal of environmental research and public health*, *20*(3), 2752. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032752>
- Bach, B., & Simonsen, S. (2021). How does level of personality functioning inform clinical management and treatment? Implications for ICD-11 classification of personality disorder severity. *Current Opinion in Psychiatry*, *34*(1), 54-63. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000658>
- Bailen, N. H., Green, L. M., & Thompson, R. J. (2019). Understanding emotion in adolescents: A review of emotional frequency, intensity, instability, and clarity. *Emotion Review*, *11*(1), 63-73. <https://doi.org/10.1177/1754073918768878>
- Barkauskienė, R., Zacharevičienė, A. (2019). Darbas su vaikais, turinčiais elgesio ir emocinių sunkumų bei sutrikimų. Metodinė priemonė socialiniams pedagogams. Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra. <https://sctelsiai.lt/ppt/darbassuvaikais.pdf>
- Barkauskiene, R. & Skabeikyte G. (2020). Culture-adapted version Lithuanian of the selfreport questionnaire LoPF-Q 12-18 (Levels of Personality Functioning Questionnaire; authors Goth & Schmeck) – Short manual. Offenbach: academic-tests. <https://academic-tests.com>
- Barkauskienė, R., Gaudiešiūtė, E., & Skabeikytė, G. (2021). Asmenybės sutrikimo sampratos kaita pereinant prie TLK-11: žvilgsnis iš klinikinės ir raidos perspektyvų. *Psichologija*, *65*, 8-21. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2021.36>

- Barkauskienė, R., Skabeikytė, G., & Gervinskaitė-Paulaitienė, L. (2021). The role of borderline personality symptoms for psychosocial and health related functioning among adolescents in a community sample. In *Child & Youth Care Forum* (Vol. 50, pp. 437-452). Springer US. <https://doi.org/10.1007/s10566-020-09581-2>
- Bayes, A., Parker, G., & McClure, G. (2016). Emotional dysregulation in those with bipolar disorder, borderline personality disorder and their comorbid expression. *Journal of affective disorders*, 204, 103-111. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.06.027>
- Bekešienė, S. (2015). Duomenų analizės SPSS pagrindai. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Karo akademija.
- Benzi, I. M., Fontana, A., Di Pierro, R., Perugini, M., Cipresso, P., Madeddu, F., ... & Preti, E. (2022). Assessment of personality functioning in adolescence: development of the adolescent personality structure questionnaire. *Assessment*, 29(4), 668-685. <https://doi.org/10.1177/1073191120988157>
- Benzi, I. M. A., Fontana, A., Barone, L., Preti, E., Parolin, L., & Ensink, K. (2023). Emerging personality in adolescence: developmental trajectories, internalizing and externalizing problems, and the role of mentalizing abilities. *Journal of Adolescence*, 95(3), 537-552. <https://doi.org/10.1002/jad.12134>
- Bevilacqua, L. (2019). Outcomes, Developmental Processes and Protective Factors in Different Conduct Problems Trajectories (Doctoral dissertation). London: University College London <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10086704/8/Leonardo%20Bevilacqua%20PhD%20Thesis%20-%2021112019.pdf>
- Bielskytė-Simanavičienė E., Paurienė L. (2017). Elgesio ar (ir) emocijų sunkumų arba sutrikimų turintys vaikai: ugdymo ir pagalbos teikimo specifika. https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Elgesio-ir-emociju-sunkumu_GALUTINIS.pdf
- Bohus, M., Stoffers-Winterling, J., Sharp, C., Krause-Utz, A., Schmahl, C., & Lieb, K. (2021). Borderline personality disorder. *The Lancet*, 398(10310), 1528-1540. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00476-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00476-1)
- Bryman, A., Cramer, D. (2002). Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203498187>
- Calkins, S. D., & Keane, S. P. (2009). Developmental origins of early antisocial behavior. *Development and psychopathology*, 21(4), 1095-1109. <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>
- Čekuolienė, D., Barkauskienė, R., Pečiūrienė, E. (2014). Asmenybės bruožų, elgesio bei emocijų sunkumų ir emocijų reguliavimo sąsajos viduriniojoje vaikystėje (Magistro darbas). Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Chapman, A. L. (2019). Borderline personality disorder and emotion dysregulation. *Development and Psychopathology*, 31(3), 1143-1156. <https://doi.org/10.1017/S0954579419000658>
- Chen, J. H., Zheng, H., Drake, B., & Jonson-Reid, M. (2023). Explaining adolescent problematic behavior: An application of the family stress model and the Family Investment Model. *Journal of Child and Family Studies*, 32(7), 1977-1988. <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02515-7>
- Cho, K. S., & Lee, J. M. (2017). Influence of smartphone addiction proneness of young children on problematic behaviors and emotional intelligence: Mediating self-assessment effects of parents using smartphones. *Computers in Human Behavior*, 66, 303-311. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.09.063>
- Cole, P. M., Llera, S. J., & Pemberton, C. K. (2009). Emotional instability, poor emotional awareness, and the development of borderline personality. *Development and psychopathology*, 21(4), 1293-1310. <https://doi.org/10.1017/S0954579409990162>
- Cosgun, S., Goth, K., & Cakiroglu, S. (2021). Levels of Personality Functioning Questionnaire (LoPF-Q) 12–18 Turkish version: Reliability, validity, factor structure and relationship with comorbid psychopathology in a Turkish adolescent sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s10862-021-09867-2>
- Crocetti, E., Klimstra, T. A., Hale, W. W., Koot, H. M., & Meeus, W. (2013). Impact of early adolescent externalizing problem behaviors on identity development in middle to late adolescence: A prospective 7-year longitudinal study. *Journal of youth and adolescence*, 42, 1745-1758. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9924-6>
- Cummings, C., Lansing, A. H., & Houck, C. D. (2022). Perceived strengths and difficulties in emotional awareness and accessing emotion regulation strategies in early adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, 31(9), 2631-2643. <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02352-8>
- Darvishi, M., Atef Vahid, M. K., Elhami Athar, M., Trejos-Castillo, E., & Habibi Asgarabad, M. (2022). The explanation of adolescent delinquent behaviors based on Jessor's problem behavior theory (PBT) in Iran: the role of individual vulnerability, opportunity risk availability, and perceived support. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 744794. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.744794>
- Das, T., & Mukherjee, T. (2020). Parent-Child Relationship in Adolescents with Borderline Personality Disorder-A Comparative Study. *EAS J Psychol Behav Sci*, 2, 84-89. <https://doi.org/10.36349/EASJPBS.2020.v02i04.004>
- Derks, Y. P., Westerhof, G. J., & Bohlmeijer, E. T. (2017). A meta-analysis on the association between emotional awareness and borderline personality pathology. *Journal of personality disorders*, 31(3), 362-384. https://doi.org/10.1521/pedi_2016_30_257

- Edwards, E. R., & Wupperman, P. (2017). Emotion regulation mediates effects of alexithymia and emotion differentiation on impulsive aggressive behavior. *Deviant behavior*, *38*(10), 1160-1171. <https://doi.org/10.1080/01639625.2016.1241066>
- Eggermont, K., Raymaekers, K., Claes, L., Buelens, T., Bogaerts, A., & Luyckx, K. (2023). Impairment in personality functioning throughout adolescence and co-development with personality traits, emotion regulation strategies, and psychopathology. *Journal of Research in Personality*, *104*, 104380. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2023.104380>
- Fleck, L., Fuchs, A., Moehler, E., Williams, K., Koenig, J., Resch, F., & Kaess, M. (2023). Child versus adolescent borderline personality disorder traits: Frequency, psychosocial correlates, and observed mother–child interactions. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *14*(2), 196. <https://doi.org/10.1037/per0000574>
- Fontana, A., De Panfilis, C., Casini, E., Preti, E., Richetin, J., & Ammaniti, M. (2018). Rejection sensitivity and psychopathology symptoms in early adolescence: The moderating role of personality organization. *Journal of adolescence*, *67*, 45-54. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.05.012>
- Gargano, L. M., Locke, S., Li, J., & Farfel, M. R. (2018). Behavior problems in adolescence and subsequent mental health in early adulthood: results from the World Trade Center Health Registry Cohort. *Pediatric research*, *84*(2), 205-209. <https://doi.org/10.1038/s41390-018-0050-8>
- Garofalo, C., Velotti, P., & Zavattini, G. C. (2018). Emotion regulation and aggression: The incremental contribution of alexithymia, impulsivity, and emotion dysregulation facets. *Psychology of violence*, *8*(4), 470. <https://doi.org/10.1037/vio0000141>
- Gervinskaitė-Paulaitienė, L., Baškytė, A. M., Čėnaitė, N., Matutytė, L., Šiaučiūnaitė, M., & Barkauskienė, R. (2017). Suvoktas smurto patyrimas, emocijų reguliacija ir somatiniai sunkumai ankstyvojoje paauglystėje. *Sveikatos mokslai*, *27*(3), <https://doi.org/11-17.10.5200/sm-hs.2017.032>
- Gintilienė, G., Girdzijauskienė, S., Čėrniauskaitė, D., Lesinskienė, S., Pūras, D., & Povilaitis, R. (2004). Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų" Galių ir sunkumų klausimynas". *Psichologija*, *29*, 88-105. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2004..4355>
- Göbel, A., Henning, A., Möller, C., & Aschersleben, G. (2016). The relationship between emotion comprehension and internalizing and externalizing behavior in 7-to 10-year-old children. *Frontiers in Psychology*, *7*, 227822. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01917>
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: a research note. *Journal of child psychology and psychiatry*, *38*(5), 581-586. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x>

- Goth, K., Birkhoelzer, M. , Schmeck, K. (2018). Assessment of Personality Functioning in Adolescents with the LoPF-Q 12-18 self-report questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, 100:6, 680-690. <https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1489258>
- Grazzani I, Ornaghi V, Conte E, Pepe A and Caprin C (2018) The Relation Between Emotion Understanding and Theory of Mind in Children Aged 3 to 8: The Key Role of Language. *Front. Psychol.* 9:724. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00724>
- Grigutytė, N., Raižienė, S., & Pakalniškienė, V. (2019). Vaikų (ne) dalyvavimas elektroninėse patyčiose ir emociniai bei elgesio sunkumai. *Psichologija*, 60, 72-85. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2019.10>
- Guerra-Bustamante, J., León-del-Barco, B., Yuste-Tosina, R., López-Ramos, V. M., & Mendo-Lázaro, S. (2019). Emotional intelligence and psychological well-being in adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 16(10), 1720. <https://doi.org/10.3390/ijerph16101720>
- Haas, L. M., McArthur, B. A., Burke, T. A., Olino, T. M., Abramson, L. Y., & Alloy, L. B. (2019). Emotional clarity development and psychosocial outcomes during adolescence. *Emotion*, 19(4), 563–572. <https://doi.org/10.1037/emo0000452>
- Haehner, P., Sleep, C. E., Miller, J. D., Lynam, D. R., & Hopwood, C. J. (2023). The Longitudinal (Co)Development of Personality Traits and the Level of Personality Functioning After Negative Life Events. *Clinical Psychological Science*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/21677026231197607>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Moderation, Mediation, and Conditional Process Analysis. A Regression-Based Approach*. New York, US: The Guilford Press.
- Harikrishnan, U., & Sailo, G. L. (2021). Prevalence of emotional and behavioral problems among school-going adolescents: A cross-sectional study. *Indian Journal of Community Medicine*, 46(2), 232-235. https://doi.org/10.4103/ijcm.IJCM_451_20
- Hasan, A., & Husain, A. (2016). Behavioural problems of adolescents. *IAHRW International Journal of Social Sciences Review*, 4(2), 238-244. https://www.researchgate.net/publication/317081956_Behavioural_Problems_of_Adolescents
- Hessler, D. M., & Katz, L. F. (2010). Brief report: Associations between emotional competence and adolescent risky behavior. *Journal of adolescence*, 33(1), 241-246. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.04.007>
- HIV. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44258>.
- Johansen, M. S., Normann-Eide, E., Normann-Eide, T., Klungsøyr, O., Kvarstein, E., & Wilberg, T. (2016). Relationship between affect consciousness and personality functioning in patients with personality

- disorders: A prospective study. *Journal of Personality Disorders*, 30(5), 633-652. https://doi.org/10.1521/pedi_2015_29_220
- Kara, F. İ., & Yüksel, G. (2022). Focusing on Adolescents' Emotional Awareness: Instrument Validation and Evaluation of a Training Program. *Participatory Educational Research*, 9(4), 289-306. <https://doi.org/10.17275/per.22.91.9.4>
- Katar, K. S., Örsel, S., & Gündoğmuş, A. G. (2023). Investigation of the role of personality traits and emotion regulation on personality functioning in patients with depression/anxiety disorder. *Personality and Mental Health*, 17(3), 232-245. <https://doi.org/10.1002/pmh.1577>
- Kohls, G., Fairchild, G., Bernhard, A., Martinelli, A., Smaragdi, A., Gonzalez-Madruga, K., ... & Konrad, K. (2020). Neuropsychological subgroups of emotion processing in youths with conduct disorder. *Frontiers in psychiatry*, 11, 585052. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.585052>
- Koole, S. L. (2010). The psychology of emotion regulation: An integrative review. *Cognition and emotion*, 138-177. <https://doi.org/10.1080/02699930802619031>
- Kranzler, A., Young, J. F., Hankin, B. L., Abela, J. R., Elias, M. J., & Selby, E. A. (2016). Emotional awareness: A transdiagnostic predictor of depression and anxiety for children and adolescents. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 45(3), 262-269. <https://doi.org/10.1080/15374416.2014.987379>
- Lane, R. D., & Smith, R. (2021). Levels of emotional awareness: theory and measurement of a socio-emotional skill. *Journal of Intelligence*, 9(3), 42. <https://doi.org/10.3390/jintelligence9030042>
- Larrivé, M. P. (2013). Borderline personality disorder in adolescents: the He-who-must-not-be-named of psychiatry. *Dialogues in clinical neuroscience*, 15(2), 171-179. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2013.15.2/mplarrivee>
- Len, N., Madihie, A., & Yusoff, S. M. (2020). Effects of Cognitive Therapy Intervention (CTI) on the Resilience with Problematic Behavior Among the Adolescents. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 9(2), 276-288. <https://doi.org/10.6007/IJARPED/v9-i2/7301>
- Lulla, D., Mascarenhas, S. S., How, C. H., & Yeleswarapu, S. P. (2019). An approach to problem behaviours in children. *Singapore medical journal*, 60(4), 168. <https://doi.org/10.11622/smedj.2019034>
- MacDermott, S. T., Gullone, E., Allen, J. S., King, N. J., & Tonge, B. (2010). The emotion regulation index for children and adolescents (ERICA): A psychometric investigation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32, 301-314. <https://doi.org/10.1007/s10862-009-9154-0>

- Macheta K, Gut A and Pons F (2023) The link between emotion comprehension and cognitive perspective taking in theory of mind (ToM): a study of preschool children. *Front. Psychol.* 14:1150959. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1150959>
- Martino, F., Spada, M. M., Menchetti, M., Lo sterzo, E., Sanza, M., Tedesco, P., ... Berardi, D. (2018). Substance-related and addictive disorders as mediators between borderline personality disorder and aggressive behavior. *Clinical Psychologist*, 22(2), 211–219. <https://doi.org/10.1111/cp.12115>
- Modecki, K. L. (2016). Do risks matter? Variable and person-centered approaches to adolescents' problem behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42, 8-20. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2015.11.001>
- Modecki, K. L., Zimmer-Gembeck, M. J., & Guerra, N. (2017). Emotion regulation, coping, and decision making: Three linked skills for preventing externalizing problems in adolescence. *Child development*, 88(2), 417-426. <https://doi.org/10.1111/cdev.12734>
- Morosan, L., Fonseca-Pedrero, E., & Debbané, M. (2020). Network analysis of reflective functioning and conduct problems during adolescence. *Psychology of violence*, 10(3), 300. <https://doi.org/10.1037/vio0000258>
- Nicolò, G., Semerari, A., Lysaker, P. H., Dimaggio, G., Conti, L., D'Angerio, S., ... & Carcione, A. (2011). Alexithymia in personality disorders: Correlations with symptoms and interpersonal functioning. *Psychiatry research*, 190(1), 37-42. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.07.046>
- Nikstat A., Riemann R. (2020). On the etiology of internalizing and externalizing problem behavior: A twin-family study. *PLoS ONE* 15(3): e0230626. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0230626>
- Okado, Y., & Bierman, K. L. (2015). Differential risk for late adolescent conduct problems and mood dysregulation among children with early externalizing behavior problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43, 735-747. <https://doi.org/10.1007/s10802-014-9931-4>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, & computers*, 36, 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Contemporary approaches to assessing mediation in communication research. In A. F. Hayes, M. D. Slater, & L. B. Snyder (Eds.), *The Sage sourcebook of advanced data analysis methods for communication research* (pp. 13–54). Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452272054.n2>
- Problem behaviour (2018). American psychological association dictionary of psychology. <https://dictionary.apa.org/problem-behavior>

- Rubenstein, L. M. (2018). Emotional Clarity and Psychosocial Outcomes During Adolescence (Doctoral dissertation, Temple University). <http://dx.doi.org/10.34944/dspace/2258>
- Sendzik, L., Ö. Schäfer, J., C. Samson, A., Naumann, E., & Tuschen-Caffier, B. (2017). Emotional awareness in depressive and anxiety symptoms in youth: A meta-analytic review. *Journal of youth and adolescence*, 46, 687-700. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0629-0>
- Shalala, N., Tan, J., & Biberdzic, M. (2020). The mediating role of identity disturbance in the relationship between emotion dysregulation, executive function deficits, and maladaptive personality traits. *Personality and Individual Differences*, 162, 110004. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110004>
- Sharma, N. (2015). Introduction to Simple Mediation Analysis in SPSS. *Global Journal of Enterprise Information System*, 7(1), 62-64. <https://doi.org/10.18311/gjeis/2015/3038>
- Skabeikyte-Norkiene, G., Sharp, C., Kulesz, P. A., & Barkauskiene, R. (2022). Personality pathology in adolescence: relationship quality with parents and peers as predictors of the level of personality functioning. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 9(1), 31. <https://doi.org/10.1186/s40479-022-00202-z>
- Sleuwaegen, E., Houben, M., Claes, L., Berens, A., & Sabbe, B. (2017). The relationship between non-suicidal self-injury and alexithymia in borderline personality disorder: “Actions instead of words”. *Comprehensive Psychiatry*, 77, 80-88. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2017.06.006>
- Smith, R., Lane, R. D., Parr, T., & Friston, K. J. (2019). Neurocomputational mechanisms underlying emotional awareness: insights afforded by deep active inference and their potential clinical relevance. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 107, 473–491. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.09.002>
- Thylstrup, B., Simonsen, S., Nemery, C., Simonsen, E., Noll, J. F., Myatt, M. W., & Hesse, M. (2016). Assessment of personality-related levels of functioning: A pilot study of clinical assessment of the DSM-5 level of personality functioning based on a semi-structured interview. *BMC psychiatry*, 16, 1–8. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-1011-6>
- Trentacosta, C. J., & Fine, S. E. (2010). Emotion knowledge, social competence, and behavior problems in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Social development*, 19(1), 1-29. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00543.x>
- Trentacosta, C. J., & Fine, S. E. (2010). Emotion knowledge, social competence, and behavior problems in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Social development*, 19(1), 1–29. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00543.x>

- Vaitkevičius, R., Saudargienė, A. (2010). *Psichologinių tyrimų duomenų analizė. Praktikos darbai*. Kaunas: VDU leidykla.
- Van Beveren, M. L., Goossens, L., Volkaert, B., Grassmann, C., Wante, L., Vandeweghe, L., ... & Braet, C. (2019). How do I feel right now? Emotional awareness, emotion regulation, and depressive symptoms in youth. *European child & adolescent psychiatry*, 28, 389-398. <https://doi.org/10.1007/s00787-018-1203-3>
- Van Heel, M., Bijttebier, P., Colpin, H., Goossens, L., Van Den Noortgate, W., Verschueren, K., & Van Leeuwen, K. (2019). Investigating the interplay between adolescent personality, parental control, and externalizing problem behavior across adolescence. *Journal of research in personality*, 81, 176-186. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2019.06.005>
- Viana, A. G., Raines, E. M., Woodward, E. C., Hanna, A. E., Walker, R., & Zvolensky, M. J. (2019). The relationship between emotional clarity and suicidal ideation among trauma-exposed adolescents in inpatient psychiatric care: does distress tolerance matter? *Cognitive behaviour therapy*, 48(5), 430-444. <https://doi.org/10.1080/16506073.2018.1536163>
- Wagner-Skacel, J., Matzer, F., Kohlhammer-Dohr, A., Dalkner, N., & Jauk, E. (2022). Assessment of personality functioning in psychosomatic medicine. *Wiener Klinische Wochenschrift*, 134(15-16), 602-610. <https://doi.org/10.1007/s00508-021-01993-x>
- Weekers, L. C., Verhoeff, S. C., Kamphuis, J. H., & Hutsebaut, J. (2021). Assessing Criterion A in adolescents using the Semistructured Interview for Personality Functioning DSM-5. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 12(4), 312. <https://doi.org/10.1037/per0000454>
- Weissman, D. G., Nook, E. C., Dews, A. A., Miller, A. B., Lambert, H. K., Sasse, S. F., ... & McLaughlin, K. A. (2020). Low emotional awareness as a transdiagnostic mechanism underlying psychopathology in adolescence. *Clinical Psychological Science*, 8(6), 971-988. <https://doi.org/10.1177/2167702620923649>
- World health organization (2010). Participant manual: IMAI one-day orientation on adolescents living with
- Zhu, X., & Shek, D. T. (2020). The influence of adolescent problem behaviors on life satisfaction: Parent-child subsystem qualities as mediators. *Child Indicators Research*, 13(5), 1767-1789. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09719-7>
- Žygaitienė, B., & Veličkienė, J. (2016). Šeimos ir mokyklos bendradarbiavimas vykdant paauglių delinkventinio elgesio prevenciją. *Pedagogy Studies/Pedagogika*, 122(2). <https://doi.org/10.15823/p.2016.2>

PRIEDAI

1 priedas. Tiriamojo asmens tėvų (globėjų) informavimo ir sutikimo forma

Mieli tėveliai (globėjai),

Esu Vilniaus universiteto, Filosofijos fakulteto, Klinikinės psichologijos magistro baigiamojo kurso studentė Gabrielė Kosovskytė. Šiuo metu atlieku tyrimą, kurio tikslas yra patyrinti sąsajas tarp paauglių emocijų, elgesio ir asmenybės funkcionavimo. Mano darbo mokslinė vadovė yra Vilniaus universiteto doc. dr. Danguolė Čekuolienė.

Kreipiuosi į Jus, prašydama leisti Jūsų vaikui dalyvauti šiame tyrime. Jo metu mokinių bus prašoma užpildyti anoniminį klausimyną. Užtikrinu, jog tyrimo duomenys bus renkami laikantis konfidencialumo principo, o gauti rezultatai skelbiami tik apibendrintai.

Jei sutinkate, kad Jūsų dukra/sūnus ..... dalyvautų tyrime, prašau pasirašyti čia:

(vardas, pavardė, parašas)

Iškilius klausimams galite kreiptis į:

- Tyrimą atliekančią studentę: Gabrielę Kosovskytę, el. paštas: gabriele.kosovskyte@fsf.stud.vu.lt.
- Darbo mokslinę vadovę: Vilniaus universiteto doc. dr. Danguolę Čekuolienę, el. paštas: danguole.cekuoliene@fsf.vu.lt.

2 priedas. Emocijų supratimo, probleminio elgesio ir asmenybės funkcionavimo įverčių pagrindinės charakteristikos

Konstruktas	M (SD)	Procentiliai					Asimetrija	Ekscesas
		0	25	50	75	100		
Emocijų supratimas	17,57 (3,17)	-	16	18	20	25	-0,300	0,152
Probleminis elgesys	1,61 (1,55)	-	0	1	2,5	6	0,003	-0,783
Asmenybės funkcionavimas	31,02 (13,26)	-	21	32	41	63	0,979	0,373

3 priedas. Pirsono koreliacijos koeficiento ryšio stiprumo matai

Ryšio stiprumas	Pirsono koreliacijos koeficiento ρ reikšmė
Labai silpnas	<0,19
Silpnas	0,20 – 0,39
Vidutinis	0,40 – 0,69
Stiprus	0,70 – 0,89
Labai stiprus	0,90 – 1